

EESTI KIRJANDUS

SISU:

R. PÖLDMAE: Eesti vennastekoguduse võitlusest rahva
joomapahega.

F. EDERBERG: Helmi.

A. PALM: Tähelepanekuid eesti memuaarkirjanduse arengust
ja laadist.

A. KAAL: Pedro Krusten — Pime voorus.

K. BAUD: Jetta Ollik-Andevei — Alati valmis!

A. RAUN: Lajos Zilahy — Kaks vangl.

A. SUIK: Jaan Kärner — Lehed tuulde II.

Eesti raamatute üldnimestik 1937. a. alates. 10. poogen.

N° 6

20. juuni

1938

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1938 ASUTATUD 1906. XXXII

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus:

P. ARISTE (rahvaluule), H. KRUUS (ajalugu), F. LINNUS (rahvateadus), A. SAARESTE (keel), FR. TÜGLAS (kirjandus).

Käskkirjade tagasisaatmiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käskkirjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käskkirju lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroo, Aia 19, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti. Aastakäik umb. 800 lk.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläänud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapärast ilmumisaega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Aia 19, tel. 6-01.

Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü., Rüütli 11,

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

O/ü. J. G. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-49.

Suur-Karja 23, t. (2)15-31.

K/ü. „Rahvaülikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Kelsermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermannl 11.

Viljandis: „Pressa“ ajakirjanduse keskladu, Tartu 3.

Kuulutused teksti järel: lehekülge 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

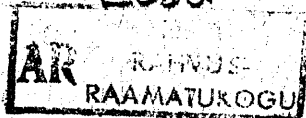
Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXIX (1930—1935) hinnaga à 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saate oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigil raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Aia 19, Tartu, tel. 6-01, posti jooksev arve 20-36.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

JUUNI 1938

NR. 6

EESTI VENNASTEKOOGUDUSE VÕITLUSEST RAHVA JOOMAPAHEGA.

Eesti karskusliikumise ajaloo kirjutamisel ei pääseta mööda ka vennastekogudusest kui ühest tähtsast võitlusrindest rahva joomapahe ründajate hulgas. Kahjuks puudub meil uuem kokkuvõtte herrnhuutliku misjonitöö ajaloo kohta, mistõttu on selgitamata ka selle osa karskustöös. Küsimust püüab esialgselt valgustada käesolev kirjutis, mis on valminud peamiselt vennastekoguduse kirjanduslike dokumentide kogumisest, korraldamisest ja uurimisest.

Vennastekoguduse tegevus algas Baltimail 1729. aastal, mil saabusid Saksamaalt esimesed käsitöölised-jutlustajad ¹⁾. Liikumine levines paljudes linnades ja kihelkondades, vallutades laialdaselt aadlit ja pastoreid, lihtsamat linnakodanlust ja talurahvast. Eriti eestlasest talupojale oli vagatsev ususuund murrangulise tähtsusega, tekitades varsti ümbersünni ta eetilistes tõekspidamistes: hakati vabatahtlikult pihtima oma salasüüsid ja loobuma seniseist ilmalikest harjumustest, eeskätt joomisest, kaklemisest ja vargusest. Ka hävitati säilinud ohvripaiku, mida oli läbi kristlike sajandite visalt austatud.

Eriti suuri murranguid näib olevat sündinud Saaremaal, kus herrnhutism pani lainetama suured rahvahulgad. Usumehe Jakob Marrasch'i elulookirjelduse andmete järgi ²⁾ olevat seal hulgaliselt loobunud ilmalikust lõbutsemisest, muu seas ka kõrtsiskäimisest, mis oli talurahva lõbustustes juhtival kohal, ja hävi-

1) Liikumise kohta üldiselt vt. T. H. Harnack, Die lutherische Kirche Livlands und die herrnhutische Brüdergemeinde. Erlangen, 1860. — H. Plitt, Die Brüdergemeine und die lutherische Kirche in Livland. Gotha, 1861. — J. Eckardt, Livland im achtzehnten Jahrhundert. Leipzig, 1876. — J. Dunkel, Herrnhuti Ev. Vennaste Koguduse kaheksa aastase tegevuse ülevaade... 1729.—1929. Tallinn, 1929.

2) Jakob Marrasch'i elukäik... Ümber pannud: C. F. J. Tallinn, 1894, lk. 13.

tatud rohkesti rahvapäraseid muusikariistu, eeskätt torupille ja viiuleid. Naised loobunud ehete kandmisest ja hakanud lihtsamalt riietuma. Kõrtsid jäänud tühjaks ja perekonnapidusid peetud vaikselt, sest tantsu ja joomist asendanud seal vaimulik laul ja palve. Hoolsamini hakatud ka kirikus ja palvemajas käima. Selle tulemuseks olnud täieline kriminaal-süütegude puudumine Saaremaal ajavahemikus 1740—45. See teade vajaks veel kontrollimist, aga üldjoontes ta näib vastavat suurele murrangule rahva mentaliteedis.

Seda kinnitavad ka paralleelsed andmed teistest paikadest. Nõnda tegutses Rõuge kihelkonnas prohvetlik usukuulutaja, eestlasest talupoeg Tallima Paap, kes pidas ennast väljavalitud rahvaõpetajaks ja kuulutas uut kristlikku eetikat³⁾. Ta nõudis muu seas lihtsate riiete kandmist, tubaka, viina ja rasvaste toitumise mahajätmist. „Prohvet“ leidis rohkesti poolehoidjaid talurahva seas ja kihutas need oma veenva sõnaga mõisaülemustele vastu hakkama. Samalaadseid murranguid tekkis mujalgi, kuid saadaolevad vähesed allikmaterjalid ei täpsusta teisi üksikjuhtumeid. Herrnhutism sai ajajärgu valitsevaks liikumiseks, mis virgutas eriti talurahva senisest loidusest aktiivsele usuelule ning andis talle uue kristliku moraali täies elujõus. Liikumise maa-alaline ulatus on veel üksikasjaliselt selgitamata, aga võib arvata, et päriselt puutumata võisid jääda ainult üksikud kihelkonnad; sellevastu Tartu- ja Võrumaa olid haaratud peaaegu terves ulatuses, samuti Saaremaa, Tallinna ümbrus, Läänemaa jne. Seega puudutas uus õpetus küllalt suuri rahvahulki ja võis märgatavat mõju avaldada kogu rahva eluviisidele.

Kuid herrnhuutlaste tegevus ei saanud kaua kesta. See ähvardas suuresti valitseva kiriku autoriteeti ja avalikku julgeolekut ning keelati keiserliku käsukirjaga 1743. aastal. Välismaised usukuulutajad saadeti Vene riigi piiridest välja, kohalikud palvemajad suleti ja peeti tugevat valvet paigalejäänud tegelaste üle. Liikumine vaibus niisama kiiresti, kui oli alanud. Ainult kõige teadlikumad hoidsid alal endist meelsust, mida toetasid üksikud vargsi kohale tulnud misjonärid. Rahva laiemaid hulki ei suudetud aga enam mõjutada ja need kaldusid suurel määral tagasi endiste harjumuste teele. Mõnes kohas, näit. Saaremaal, suudeti aga keeluaegadelgi koos hoida arvukaid pool-dajaid, kellele korraldati palvetunde eramajades, isegi öö ja metsa varjus.

---

³⁾ O. Sild, Tallima Paap. Usuteadusl. Ajakiri 1929, nr. 3/4, lk. 102—105.

Herrnhuutlaste tegevuse keeld lõpetati Venemaal 1764. aastal, aga Balti provintssides avaldas see esialgu vähe mõju. Alles sajandi lõpu poole hakkas misjonitöö suuremal määral endisi positsioone tagasi võitma. Ikka rohkem hakkas meie maale tulema herrnhuutlasi, kes organiseerisid järjekindlalt uusi kogudusi. Meie olusid peeti üldiselt väga raskeks, nii et Saksa misjonärid võrdlesid Balti provintse ehtsate paganamaadega. Siin tuli neil suuri võitlusi pidada rahva uskmatuse, harimatuse ja halbade eluharjumustega, muu seas ka liigjoomisega. Nõnda kirjutab herrnhuutliku diakoni Foerster'i naine Eleonora oma eestikeelses elulookirjelduses⁴⁾ endi lahkumist Saksamaalt 1780. a. sõiduks Baltimaale: „teie jätate keik mahha n. lähhete ühhe illusa ma kohhast ärra n. lähhete ühhele pärratu vaese hädalise male, mis meid kül algmises tahtis murrelikuks tehha“. Neid pandi elama Rannu suurde „korterimajasse“, mis asetses kõrtsi läheduses, nii et joodikute lärmamine segas terved ööd läbi. Uus-tulnukail oli raske üldise tooni vastu võidelda, aga aastakümneid kestnud töö järel võisid Foersterid rõõmu tunda oma kümnetuhandete pooldajate paremaist elukombeist.

XVIII sajandi lõpuni leidis meie maal siiski üsna väheselt vennastekoguduse palvemaju. Ainult vähesed kihelkonnad olid suutnud alal hoida „vana pärimi“ ja luua uut käärimist. Nõnda kirjeldatakse ühes eestikeelses eluloos⁵⁾, mis kuulub arvatavasti pimedale Räpina koolmeistrile Mäletu Jaanile, kuidas tema tegi 1780-ndail aastail usurännakuid Kambjasse. Pimedat pidid teised talutama, mis äratas ilmaliku rahva seas naeru ja pilkamist. Eriti Kauksi küla rahvas Põlvas, kes kogunes pühapäeviti kõrtsi lõbutsema, pilkas möödakäivat usufanaatikut, keda talutas saksa-riides mõisakokk Toomas: „nemma siis kõnneliva, kaege nüüd immet, saks veap santi kät pidde“. Hiljem tekkis Kauksis suur usuline ärkamine, ja siis kahetseti kibedasti oma endist ilmalikku eluviisi.

1780. aasta paiku sattus Raplasse keegi vennastekoguduse jutlustaja ja tekitas seal suure ärkamisliikumise, mida kirjeldab kaasaegne eesti talupoeg Jaan Uumann oma biograafias⁶⁾. Ta meenutab ühte kohalikku ettelugejat „püha Marti“, kes hiljem langes viina ohvriks ja suri joodikuna. Alati ähvardas ka juhtivamaid usumehi hädaoht sattuda joomispahesse, mis oli

4) Leidub EKIA-s: ERM, Vennastekogudus 28, 7.

5) ERM, Vennastekogudus 29, 1.

6) Biograafia ilmunud ajakirjas „Nachrichten aus der Brüder-gemeinde“ 1858, lk. 154—169.

üldine ja kõigile peale tungiv. — Pooleldi muistendiks on muutunud kuulsa Põhja-Eesti diakoni Carl Friedrich Genge vägitegu kõrtsis⁷⁾, millest kõneldakse tänapäevalgi. Ta oli XVIII saj. lõpul tulnud mõisakirjutajaks Ravilasse Kose kihelkonda. Tema elupaiga läheduses oli rahva tähtsam kogunemiskoht Paunküla kõrts, kus lõbutseti ja tantsiti eriti pühapäeva pärastlõunal. Kord kutsutud Genge kõrtsi asendama puuduvat pillimeest, sest teati, et ta oskab hästi viiulit mängida. Genge läinud, kuid hakanud oodatud tantsuloo asemel mängima ja laulma „põrguvalu laulu“. Rahvas kuulanud hämmeldusega ja hakanud varsti piinava enesetundega kõrtsist lahkuma. Paljud loobunudki kõrtsiskäimisest ja astunud Genge pooldajateks, kelle arv kasvaski haruldase kiirusega, nii et Genge sai varsti ametlikuks diakoniks Harjumaale. Seda sündmust kirjeldab küll ainult rahvatraditsioon, kuid Genge tegevuse laadi üldiselt arvestades tundub sündmus kõigiti usutavana.

Need üksiknäited peaksid iseloomustama ka üldist olukorda XVIII saj. lõpul: vennastekogudusel oli palju raskusi rahva liigjoomisega ja ta võitles pidevalt selle vastu. Ei jäänud tulemata ka suuremad positiivsed saavutused, nii et juba kaasaegsed ratsionalistid pidid üles tõstma kardinaalse küsimuse⁸⁾: kui palju herrnhuutlased mõjuvad talupoja jõukusele, töökusele, korraarmastusele, mõistlikule perekonnaelule, lastekasvatusele ja muile edusammudele, mis vastasid ka ratsionalismi filantroopilise õpetuse põhisuundadele. Tahestahtmata langes otsus herrnhuutlaste kasuks. Seejuures märgiti ühe tähtsama faktina ka herrnhuutlaste joomapõlgust, mis pani neid korralikumalt töötama ja varandust koguma ning viis neid kõrgemale moraali astemele. Kui talupojad olnud enne laisad ja liiderlikud, siis herrnhuutlaste mõjul nad saanud hoolsaiks majapidajaiks. Nõnda ei jäänud ratsionalistidel muud üle kui suhtuda herrnhuutlikku usuliikumisse heatahtlikult, kuigi see oma äärmusliku müstikaga oli otsene vastand ratsionalismi mõistuse-õpetusele. Alles XIX-l sajandil hakkasid ratsionalistid vaenustama vennaste liialduslikku äärmuskallakut, millel puudus endine mõistlik rahvakasvatuslik suund.

Tegelikus majanduselus eelistasid mõisnikud töökaid ja ausaid herrnhuutlikke talupoegi, toetades mitmeti ka nende usu-
list tegevust, eriti palvemajade ehitamise näol. Teisest küljest

---

7) J. Dunkel, main. teos, lk. 23.

8) Harutlusi A. W. Hupel'i väljaandes „Nordische Miscellaneen“, köide 20/21, lk. 464—475.

aga kannatasid mõisa viinavabrikud ja kõrtsid rahva massilise kainenemise tagajärjel suurt ainelist kahju. Nõnda kurtnud Raplas Valtu mõisnik kohalikule pastorile, et herrnhuutlikud talupojad olevat kõigiti sümpaatsed oma korralikkude eluviisidega, kuid toovat kahju tema viinamüügile⁹⁾. Vaevu suutnud pastor seletada rahva suurt joomapahet, mis olevat peapõhjuseks ka vastuhakkudel mõisaülemustele. Alles viimane argument rahustanud mõisnikku ja teinud ta edaspidiseks vennastekoguduse kaitsjaks.

Veidi hiljem kirjutas Virumaa mõisnik R. v. Rosen¹⁰⁾ lausa apoloogiliselt herrnhuutlaste tervendavast mõjust rahva eluharjumustele. Kui avatud kuski palvemaja, siis pöördunud rahva enamus selle poole ja muutunud virgaks ning rahuarmastavaks. Hoolsa tööga saavutanud nad varsti seesuguse kodanliku heaolu, et neid võivat teistega võrreldes vaevalt pidada samasse rahvusse kuuluvaks. Palvemajade piirkonnas vähenevat märgatavalt ka kõrtsiskäimine. Seetõttu Rosen — ja nähtavasti paljud teised mõisnikud — soovitasid talupoegadele palvemajade külastamist, et sellega vähendada külakõrtside laastavat mõju.

Kuid XVIII ja XIX sajandi vahetusel polnud vennastekogudus veel ülemaaliselt levinenud. Selleks oli vaja pietistliku keisri Aleksander I „armukirja“ 1817. aastast, mis andis herrnhuutlaste tegevuseks laialdasi soodustusi ja võimaldas tõsta liikumist täiesti juhtivale positsioonile kogu Baltikumis. Vennastekogudusse kuulus väga palju talurahvast, eriti veel jõukamate ja vaimselt erksamate kihtide hulgast, kes suutsid oma vaateid maksma panna ka väljaspool kogudust. Hästi organiseeritud usukoondistes valitses nõudlik distsipliin, mis püüdis reguleerida kõiki elualasid. Selles ajajärgus oli parimini organiseeritud ka võitlus rahva joomapahega, millest omame autentsemaid tõendmaterjale.

„Uue ärkamisaja“ alguses pöördus rahvas eriti järsku äärmisest elupahedest valjule enesepiiramisele. Talupojale oli koonduamise keskpunktiks külakõrts sellele omaste lõbustuste ja ebauskliku vaimulaadiga. Olukorda kirjeldab keegi Viljandimaa talupoeg¹¹⁾ 1860-ndaail aastail oma noorpõlve mälestuste järgi:

9) Uumanni eluloos, lk. 162.

10) R. v. Rosen, Reflexionen über die... Aenderung der bisherigen Wirtschaftsmethode in den Ostsee-Provinzen... St. Petersburg, 1826, lk. 98—100, 152.

11) Käsikiri Läti Riigiarhiivis: „Üks aea kirri vaemolikkust lugust 1817 astas kunni 1860-neni. See on 43 astad läbbi.“ — Käesoleva ja mõne järgneva katkendi interpunktsioon siin veidi täiendatud.

„Aastal 1817 kui ma alles veel laps olin, siis Innimesed käisid kõrtsis tantsimas, Neljapäeva õhtu siis ei tohtinud tööd teha, kõik läksid kõrtsi, Perre mehhed, perre naesed, Poisid ja tüdrukud, udes rides Ehhitud ja seal siis seggimini tantsisid; peruga näitati tuld ja torro piill ütits; sedd ma sedda näggin, et mo vannemad kõrtsi liggi ellasid ja mind viidi ka kõrtsi, ja seal sain ma mittu korta vägga aiged nenda et märk (arm) ellu otsani on külges. Ja seal ma kulsin naeruga rägutama, et Laiuse maal on Pühhad rahvas, agga huntid peavad neid sööma, agga need ei pea mitte kõrtsi minnema. Siis ollid jälle mõnned, kes jälle kõrtsi ei läinud, läksid jälle koddo koko ja seal siis räkisid, kuita vanna sadan Nelja päva õhto peab mõesa ümber ulkuma ja nenta innimesi irmutama mitmel motil; ja minagi kartsin ka tedda, Sedd ma nägin ühhe vanna jodiku mehhe, kes räkis, et vanna sadan on tedda irmutand; ta on siis Jumalad pallunud siis kunni vaim on ärra kaddunud...“ Rahvas kõnelnud palju kuulsaist nõidadest ja vanadest sõjaegadest ning söötnud lahkunud omaste hingi. „Ebba usg, jomine ja vargus ja lidelik ellu olli vägga võimud võtnud, ja nägin kuitas vargad ühhes koos varastasid ja kuita neid jälle pekseti.“

See on kurb pilt pärisorjusse langenud talupoja umbsest eluringist, mida valitses hariduse puudusel pime ebauk ja kus traagiline elusaatus sundis unustust otsima piiramatust elupõletamisest, eeskätt mõisniku poolt pakutavast kõrtsinaudingust. Kuid juba kõneldakse Viljandimaal „Laiuse pühast rahvast“, Põhja-Tartumaa kuulsaist palvevendadest, kes ei pidavat kõrtsis käima. Neid hakati aina rohkem igatsema ja vastukaaluks seadma seniste eluviiside allakiskuvale mõjule. Palveharduses eksalteeritud tütarlapsed, nn. „taevakäijad“, hakkasid mitmes maakonnas prohveti ägedusega rahvast manitsema, et see pööraks oma ilmalikest eluviisidest, muu seas ka joomisest, mis näis ühe raskema elupahena¹²⁾. Suurelt osalt nende mõjul pöörati kuulsate Põhja-Tartumaa usuvendade poole, kes hakkasid korraldama Viljandi- maale mõjuvaid usureise ja äratasid apostellike jutlustega palju rahvast ümberpööramisele. „See oli aeg, kus kõrtsid laupäeva kui ka pühapäeva õhtutel tühjad olivad, aga vaimulikud kogumise paigad täis,“ kirjutab vähekriitiline H. Ruus¹³⁾, kellel siiski näib teada olevat kaasaegseid ülestähendusi.

Ka mitmed selleaegsed vennastekoguduse juhtivad isikud kirjeldavad oma elulugudes, kuidas nende algav usklikkus kõikus veel kaua naudingulise elujanu ja vaga loobumise vahel, tootes neile raskeid sisevõitlusi ja tõuse ning langusi enesevalitsemises. Väljapaistev Rapla usuvend Jaan Uumann langes 1812. aastal

12) R. Põldmäe, Taevakäijad. Kaleviste mailt. Tartu, 1935, lk. 123—176. — O. Sild, Üksikasju taevakäijate liikumisest mõningate säilinud kohtuaktide valgustusel. Usuteadusl. Ajakiri 1935, nr. 4, lk. 109—120.

13) H. Ruus, Vaimu töö ehk Tähed pimedas taevas. Viljandi, 1912, lk. 51.

joomaliialdusse, mis hävitas ta senise vagaduse¹⁴⁾). Alles kestva palumisega sai ta endast võitu. Teadlikku enesevalvet võis oodata ainult juhtivailt usumeestelt, kuna koguduste lihtliikmed kuidagi ei suutnud endistest harjumustest loobuda. Uumanni kodu ümbruse rahvas käis küll hoolsalt palvetundidel, kuid kipus sealgi harrastama torupillimängimist, tantsimist ja joomist¹⁵⁾), mille kõrvaldamine nõudis juhtidelt küllalt jõupingutust.

Eriti raskesse olukorda sattusid need usklikud talupojad, kes pandi mõisaametisse. Seda juhtus sagedasti, sest töökad ja moraalsed vennastekoguduse liikmed täitsid paremini oma ülesandeid. Kuid valla ametimeeste, kubjaste, voorijuhtide, viinapõletajate jne. tegevus viis neid lähedasse kokkupuutesse ilmaliku rahvaga ja selle lõbustustega. Eriti hädaohtlikuks osutusid ametid, mis olid otseselt ühenduses mõisniku viinamajandusega. Keegi koolmeister Iisak, kes on pärit arvatavasti Urvastest, kirjeldab oma „elukäigus“¹⁶⁾), kuidas mõisnik pani tema vastu tahtmist viinapõletajaks. Tööl olles meenutas ta võrdluseks Kristuse kannatusi kõrves, Getsemane aias ja Kolgatal, mis lohutasid teda ja tegid „raskeima kergeks“. Eriti raske oli tal pealt vaadata rahva kokkutulekuid mõisa õuele, kus joodi üheskoos, tantsiti ja lauldi vanu rahvalaule. See „lõikas südame tükkideks“ ja sundis „kisendama Jumala poole“. Ootamatult vallandus ta ametist ja mälestas hiljem seda päeva, nagu „oleks vangist pääsnud“. — Mitmed teadaanded kogudustest kõnelevad talupoegade kannatustest pikkades viinavoorides. Neis kajastub isegi selleaegset salakaubandust, viina loata transporteerimist üle kubermangu piiri Venemaale.

Argielu hädadest kõneldi rohkesti vennastekoguduse kooskäimistel, kus juhtivamad usuvennad andsid hädaliste nõu. Seesuguseid nõuandeid on ka kirjas fikseeritud ja paljudesse kogudustesse laiali saadetud, mistõttu võib oletada nende suurt mõjuulatust. 1820-ndail aastail kirjutab arvatavasti mõni hoolekandja¹⁷⁾ muude manitsuste seas:

„Tahasime meije ka neid Vell. n. Söss. Ön:jä nimmel pallelda, kummile kõrzi ammetit om käen, sest et palju seddä pruekva, ehk se kül üts rasse n. kurblik ammet om, sest kõrzi paik om neist kige halvembist paigust, sest sääl sünnip mes häis om üteldä, kik Jumala vallatust. — Et särätse Vellitse n. Sössare hendä omma Iggävetse önsusse perräst hoi-

14) Uumanni elulugu, lk. 161.

15) Sealsamas, lk. 162.

16) Ilmunud ajakirjas „Evangelische Blätter“ 1834, veerg 137—143.

17) „Üts Armo Mannitsusse kirri, kige Meije Velliste ning Sössarde Eest. Tartu ma kottussen.“ ERM, Vennastekogudus 31, 3.

jassi, et nemmä hendä neist körzi pattust ossalikus ei tee, ja et nemmä keddäge melega jooonus ei tee, se kes ütte Jooonus teep, om ni Jummalä een nättä, kui se Jodik essi, n. täl om veel ennämb vasta kostmist, meije Issand n. ön:jä, ei sa ütškörd küssima, kas sa piddit seddä omma leivä perräst teggemä, ei mitte!“ ... „Parremb et ka särätse meist mahha jääs, kumma kasvo perräst säräst petlikko tööd tallitava; mönne omma ommale Herräle n. Provvale üttelnu: meije tahhame ussutavussega teije körzi tallitada, ja teije kasvo päle möttelda, ent kas ma peä teije Rahvast essi hukka saatma; n. Jummalä perräst ei vöi seddä, tekke minnoga ni kui teije tunnete, seddä ei vöi meije; nink nemmä omma neile seddä hääs kitnu.“

Nähtavasti oli „raske ja kurblik“ kõrtsimehe-amet siiski majanduslikult seevõrra külgetõmbav, et isegi vennastekoguduse liikmed ei suutnud sellest eemale hoiduda. Teamegi rohkesti herrnhuutlikke kõrtsimehi, näit. isegi F. R. Kreutzwaldi isa lühikest aega. Kõrts oli mõisniku äriline ettevõte, mille läbikäikude suurusest kõrtsmik ei saanud alati otsest kasu. Seetõttu võisid usklikud hoiduda vähemalt viina pealepakkumisest ja sellega piirata liigjoomist. Kuid see võis tuua neile mõisnike etteheiteid, nagu nähtub ka toodud katkendist, nii et kõrtsimehena oli raske teha karskustööd! Kes aga viinaga äritsemises ei näidanud mingit mõõdukust, seda võidi kogudusest varsti kõrvaldada.

Ka teiste kogodusliikmete joomakalduvuste pidurdamiseks oli kirjas fikseeritud keelukorraldusi. Nõnda loeme samast käsi-kirjast:

„Om se Lijg Vina nink Ölle Jominne, kumb sija meije Ma Rahva seän, ni väega veert võttap, nida ka paljode Vell: n. Söss: man võimust jo võtnu: O! se om ütš kurblik Assi, kui se päle mötteldas, et ni paljo hengi hukka lävä, nink sest pattu kabblast ei pässe... Öigusse perräst peäs egga ütš ärrä heitimä se ülle: sest eggä ütš näep mes kõrrata Ello se om; ka sest tullep vandminne, völsminne, petminne, varrastaminne, ilmaussutavus, Lihhahimmo, Riid, Vihha ja Ihho nink henge hukkasaminne.“

Joodikuid tulevat manitseda, ja kui nad ei taha nõu kuulda, siis eraldada kogudusest. Nähtavasti oli ka koguduse põliseil liikmeil alati hädaoht langeda joomispahesse. Sellele osutab ka järgmine katkend¹⁸⁾.

„Nüüd armad vennad ja öed, peame teile veel monned asjad nimmetama, mis tännini ikka veel kui üks sallaja tõbbi teie seas on käinud, ja mis Jesusse kogodusse rahvast ei peaks ial nähtama egga kuuldama.

Essite on se üks vägga kurblik assi, et teie seas ikka veel paljo nisuggusid on, kes rohkemalt vina ehk muud kanget joma aega võtvad ja prukivad, kui tarvis on. Ehk küll need, kes jomist armastavad, sedda issigi heaks ei kita, siiski nemmad vist sedda ka mitte ni vägga sureks asjaks ja pattuks ei arva; sest kui ma vahhest ühte ehk teist selleparrast

18) Käsikiri „Maenitsused, õppetused ja seädused, keikide kogodusse vendadele ja ödedele“, allakirjutanu käes.

ollen maenitsenud, siis ööldi mulle monnikord: Kes on mind näinud joobnud maas ollevad? Ja ma sain sest arvo, et neid vägga palju on, kes agga nisuggust arvavad joobnud ollevad, kes kui üks pool surnud maas on ja isseennast ei voi enam aidada. Oh se on üks vägga kurblik luggu! Agga sure valloga peame teile ka ütlima, et neist, kes venna ja öe nimme kandvad, jo mitto nenda joobnud maas olnud" . . . Järgneb manitsusi usu-liste kaalutluste alusel ja reservatsioonide „parajuslastele“: „Kes koggone ilma vinata ei voi läbbi sada, se ei peaks ellades mitte ühte tilga enam võtma, kui agga seatud sömisse aial ühhe su täie sögi alla; agga kes üle sedda mu aial omma himmo järrel, ehk kui pakkutakse, vina võttab, se saab vissiste se läbbi hinge ning ihhogi polest kahjo. Kes omma tervisse pärrast ennesele nattuکه vina arvab tarvis ollevad, se peab tedda sure kartussega võtma ja otse nenda prukima, kui üks haige innimenne sedda rohto prukib, mis Apteki peält saab. Agga kes iggal aial valmis on vina võtma ja ehk ka vahhest nattuکه rohkeminne võttab, kui ta peä kannab, se võib pea jodikkuks minna, ja ta ep olle omma hinge vasto mitte tru; — sest keik kanged joma aiad, agga isseärranis viin kasvatab ikka suremat himmo selle järrele, sennikui innimenne ei voi enam sada. Paljo parreminne teeb se, kes suggugi vina ei pruki. Oh armad hinged! kes teie veel ehk surema ehk vähhema vina himmo kimbus ollete, ehk kerge melelissel visil temmaga ollete ümber käinud — võtke Jesusse ja teie omma hinge önnistusse pärrast sedda öppetust kuulda; võtke vina karta kui omma keige suremat vaenlast, mis teid tahhab aialikko ja iggavesse hukkatusse sisse saata! võtke se tarvis önnisteggia käest abbi palluda, — ja Temma aitab teid kül, kui se teie tössine nou ja tahtminne on, sest lahti sada.“

See käsikiri sisaldab rohkesti muidki manitsusi ja eeskirju, mis kirjeldavad olusid väga realistlikult ja teevad konkreetseid järeldusi. Seetõttu näivad ka viinasse puutuvad osad olevat tüüpilised. Manitsuskiri on intiimse tooniga ja kirjutatud nähtavasti ainult oma liikmeskonnale lugemiseks. Seetõttu ei varjata sugugi omaenda pahesid, mille teadmine väljaspool kogudust oleks kahjustanud selle head nime. Halastamatult paljastatakse siin salajoodikuid usklike seas ega anta armu ka parajuslastele. Eeskiri ei nõua küll absoluutset loobumist, mis on omane alles moodsale karskusliikumisele, aga hoiatab nõrku iseloomusid ka vähese alkoholi-tarvitamise eest. Näib, et manitseja ise pole kaugel saksa väikekodanlikust „söögiäluse“ harrastamisest, mida reservatsioonidega lubab ka eesti talupojale.

Joomishädadest kõneldi vennastekoguduses väga rohkesti. Mõned pihtisid enda patte, enamasti aga kurdeti teiste joomakalduvusest tekkinud hädasid. Ka neid pihtimusi fikseeriti kirjalikult ja saadeti informatsiooniks hoolekandjaile või teistele kogudustele. Veel enam — selliseid dokumente on läkitatud isegi välismaistele usuvendadele, kust on vastu saadud samasuguseid lihtsaid ja võltsimatuid „nimlikke dokumente“. Mõnikord isegi häbeneti meie süngeid oludekirjeldusi läkitada „misjonikirjadena“ välismaadele. Nõnda kurtnud 1831. aastal Kuigatsi

„hulgakeses“ keegi naine oma viletsast elust joodiku mehe kõrval, millest ei olewat midagi rõõmustavat teistele kirjutada ¹⁹⁾ :

„Tullep Eggä kõrd kodd Joobunu päaga Ja Tüllitsep minno n. kike Maia Rahvaga; n. Mõnni kõrd Joop Temmä mitto ööd n. päivä kõrtsin n. Ei tulle Enne kodd, kui tedä otsma mintäs n. tuvvas obbesega kodd. Kas sis sest peäs Meije armastuil vellitsil n. Sössaril, kumma võral maal ellävä, Sest Rõõm ollema? Kui nemmä seddä kuulva, Märätse Teo Risti Rahva seän ärrä tettäs, kumma ei Sünni.“

Samas teadaandes kõneleb teine naine oma joodiku mehe äpardusest, kuidas ta viljakoormaga langenud porilompi ja vaevu suutnud end uppumisest päästa. „Sest aiast jät temmä omma vijna jomist mahha, n. om õige hääs Innimisses Sano.“

Viimaks olid vennastekoguduse hoolekandjad ka esimesed, kes hakkasid rahvale muretsema trükitud karskussisulist kirjandust. Väga agarasti kirjutas rahvale mitmesuguseid eeskirju Tartus elutsev hoolekandja Marcus Heinrich Windekilde, kes alustas ka trükisõnalist karskuspropagandat ²⁰⁾. Temaile võib omistada muidki eestikeelseid teoseid, kuid nende autorsus nõuab veel lähemat uurimist. Ent karskusteose väljaandmist kinnitab Windekilde enda seletus. Tal oli häid suhteid usupietistliku teoloogilise ajakirjaga „[Dorpatische] Evangelische Blätter“, milles avaldas seeria enda poolt saksa keelde tõlgitud eestlaste ja lätlaste elulookirjeldusi. Samas ajakirjas annab ta seletusi ²¹⁾, kuidas sündis tema tõlkeline karskusraamat „Palve Jummal kallid andid targaste nink parraussi pruki“ (ilm. Tartus Schünmanni kirjastusel 1834. a.). Tema märkas oma tegevuse piirkonnas Tartu- ja Võrumaal talupoegade seas järjest tõusvat poolehoidu joovastavaile jookidele. Pahe kasvamist kurtsid alaltiselt vanemad ja kogenumad eestlased ühistel nõupidamistel. Tema hakkas rahvale kõnelema pahe vastu ja tekitas märgatavat tähelepanu. See õhutas aktiivsele edasitegutsemisele. Tal oli tuttav Berliinis asuva „Kristliku vagaduskirjanduse levitamise Seltsi“ väljaanne „Wider das Laster der Trunkenheit“, mille luges rahvale eestikeelses tõlkes ette. See meeldis kuulajaile, ja Windekilde andis käsikirja trükki. Kirjastamise küsimus teki-

19) Käsikiri „Teedä Andmine Sest Kuikatsi Hulkakesest... 1831“, allakirjutanu käes.

20) Windekilde sündis 16. II 1792 Schleswigis Saksamaal, tegutses õpetajana herrnhuutlikes koolides Nisky's ja Baselis, viibis jutlustajana Norras ja kutsuti 1825. a. vennastekoguduse hoolekandjaks Tartu- ja Võrumaale. Elas algul Kanepi khk. Erastveres ja 1827. a. peale Tartus, kus töötab hoolekandjana väga intensiivselt kuni 1856. aastani. Suri Herrnhutis 28. I 1861. Tema autobiograafia ilmus vennastekoguduse ajakirjas „Nachrichten aus der Brüdergemeinde“ 1861, lk. 853—866.

21) Evangelische Blätter, 1834, veerg 154—156.

Palve
Jummala kallid andid

targaste nink parraussĩ pruki.

Saksa kelest Larto-ma keelde ärratõlkisur, rahwa tullus.

Kac 13 lehhe pääl: Mõtle n. t. f.

Lartun, 1834.
Etõõksur J. C. Schönmanni man.

Raamatu „Palve Jummala kallid andid targaste nink
parraussi pruki“ tiitelleht.

tas küll raskusi, kuid lõpuks lubas inglise traktaadiselts Peterburis kanda 2000 eksemplari trükkimise kulud, millisel arvul ka raamatut trükiti. See on küllalt suur tiraaž algava eestikeelse tarbekirjanduse kohta. Raamatule valmistas algupärase puulõikelise tiitelpildi tuntud balti-saksa kunstnik ja illustreerija L. v. Maydell (1795—1846). 1834. a. lihavõtteks oli tõlkijal „õnn viia raamatut väga odavalt (16 kopikat vaske) vaeste eestlaste kätte“. Raamat on kirjutatud dialoogides, millega kaks talumeest kõnelevad viinajoomise pahedest ja võitlusest selle vastu. Erilist huvi äratav raamatu eessõna, mis on Windekilde enda kirjutatud ja valgustab ilmekalt kohalikke olusid. Raamat on tõlgitud lõuna-eesti murdesse. Toogem eessõnast ühe katkendi:

„Ke nüüd siin se ma sissen henne ümbre kaep, temma näep ütte suurt hulka rahvast, mes tallopoja saisussen ma-viljast peap ellama. Neide ello nink läbbisamine ei olle halvemb ehk vaisemb, kui tõise ma-kottussen, kun kõrraperrast nink holega ellätas, sest Jummal om jagganu omma essalikko heldusse perra eggale male omma jaggo, nisammute hõlp-sat kui ka rasket ello. Üts ainus assi om ennege üttele tähhele panneja inimissel immelik, et se ma, kun ni paljo vilja tettas, siski saggede ei anna neile, kumma maad harriva, päivalikko leiba. Paljo asju voiva sedda pudust tetta, ni kui halv ma, kumb vilja ei kannu; ütse puduline ajastaig, kumb veidi vilja annap, kõrrata majapidamine, nink mu säratse asja. Üts assi om ka, mes vilja ütten majapiddamissen kassinass teep, nink se om liig vina prukminne. Ütte vakka viljast saap ütse pang ehk kümme topi vina. Üttest vakkast voip iniminne ennämb kui kuus kümmend päiva ellada, nink se annap temmale rammo, et temma voip tööd tetta, kun se vasta viin tälle rammo ei anna, kun ta tedda sögi alla ei võtta, paljo ennämb temma rammo ärraraikap, et ta rammota nink kõhetus jääp. Mõnne asja läva nüüd aja möda üttes väggevas harjotusses nink ma-vised. Ni hä kui se kül voip olla, et ristjatse, talgusse, sajadiddamisse, kaubateggemisse, matmisse, võride nink reisimisse päle vina prukitas, nink om pea se ainus assi, mes rahvale kostotamisses om, nisammute moistap ka eggäüts, et ütse santikesse matmisse man kats pangi vina kullutada, tõtteste asjanta olles, — mes temma perra jänu latse lainusses peava võtma. Et meije maal kõrtse omma, se om kül eggale üttele te-käüjile ütse suur abbi särätse laggeda ma sissen, kun ni veidi küllasid nink tallusid omma löida. Ent et ne kõrtsi kottusse väega halvaste prukitas, sest olles paljo kõnnelda.“

Siin kõneldakse rahva vaesushädadest, kuid jäetakse nimetamata üks oluline põhjus — talumajanduse täieline rippuvus mõisast. Sellest vaikitakse muidugi teadlikult, sest vennastekogudus oli muidugi juba kahtlane talupoegade iseteadvuse kasvatamises. Üheks vaesuse põhjuseks märgitakse suurt viinatarvitamist ning loetellakse olukordi, mil viin on rahvale ainsaks „kostotamiseks“. Isegi sante ei sobivat hauda lasta ilma matusejoominguta, kui ka selleks viina laenama peab! Ja kõrtside asutamise tavalist ettekäändet — vajadust oõmajade järele — ei respekteeri reformitaheline hoolekandja, kes agara tegevusega vääriskõigiti oma ametinimetust. Kuid ajavaimule vastavalt peab ka Windekilde

„söögiialust napsi“ loomulikuks vajaduseks. Peale mõjuva sissejuhatuse on teos sisuliseltki täis elavat kristlikku propagandat, mis võis rahvale olla meeldivaks lugemisvaraks ja seejuures tugevat mõju avaldada joomispahede vähendamiseks.

Alles 1840-ndail aastail järgnes ametliku kiriku poolt suurem aktsioon viinajoomise vastu, milleks anti välja ka mitmed karskussisulised raamatud. Sellest ajast peale hakkas aga vennastekoguduse mõju järjest vähenema, andes aset pastorite organiseeritud palveringidele, koolidele, ärkamisaja seltskondlikule tegevusele ja moodsama elu muudele diferentseerunud tegevusaladele. Kuid vennastekoguduse poolt rajatud tõsiusklik meelsus ja vali moraalinoõdlikkus püsisid veel mitme põlve kestel laiemate ringkondade või üksikute perekondade elutähistena. Neile alustele on hiljem mõndagi positiivset peale ehitatud, tihti hoopis uues vormis ja sisus. Sellist „vana pärmi“ varjatud ja moondatud edasikäärimist uuemais sündmusjärgkudes peab muidugi eraldi selgitama. Vennastekoguduse varasem allakäimine toimus Lõuna-Eesti maakondades, kus uuemad haridusvoolud varem sisse tungisid. Põhja-Eestis aga valitses kogudus laiu rahvahulki XIX saj. lõpuni, osalt veel tänapäevani. Seal võib oma silmaga näha nõudlikkude usuvendade valju enesekitsendamist, mis on esimeses järjekorras vaenulik ka viinajoomisele. Muidugi pole kõik puhtad variserlikust näivast vagadusest, kuid valitsev suund on nendegi vastu vaenulik. Vennastekoguduse laialdane liikmeskond on ikkagi üle poolteise sajandi olnud üheks tugevamaks ja teadlikumaks frondiks võitluses liigjoomise, eesti talupoja kardetava pärispahe vastu, eriti pimedail orjusaegadel, mil rahval puudus igasugune organiseeritud jõud ja programmiline võitlus-suund.

R. Põldmäe.

HELMI.

Helmi nime all tuntud eesti naisluuletaja sündis 27. jaanuaril 1861 (vkj.) Virumaal Haljala khk. Kavastu mõisas. Tema nimi oli Julie Wilhelmine Elens. Isa Jakob oli mõisa tuuleveski mölder ja ema Sofie mõisa tisleri Gustav Rikmanni tütar. Isa suri varakult, 35-aastasena, jättes 31-aastase lese vaevalt 2 aasta vanuse tütrekesega leinama. Lesel oli raske last kasvatada ja ta pidi sagedasti elukohta vahetama, et ülalpidamist teenida; kord oli ema sunnitud lapsega koguni Pihkvasse

rändama. Kui ta Vöhmutas mõisa pereemandaks oli ja tütar 8-aastane, läks ta teist korda mehele. 28. IX 1869 laulatati ta Järva-Jaani kirikus Aavere kaupmehe Friedrich Baueriga, kes oli ka lesk ja tõi esimesest abielust kaasa väikese poja Aleksandri. Aleksander Bauer on veidi tuntud ka kirjamehena. Kui ta oma koolihariduse Tallinna Aleksandri gümnaasiumis oli lõpetanud, reisis ta Ameerikasse ja tagasi jõudes avaldas „Meelejahutajas“ 1882 (1883) 7 reisikirjeldust. A. 1884 ilmus Tallinnas tema sulest seeria väikesi saksa keelest tõlgitud jutukesi pealkirja all „Üleüldine kirjavara“, millest minu teada on olemas 11 numbrit. Nimetan neist ainult järgmisi: nr. 2 — Kotzebue naljamäng „Piirjärve rentnik“, nr. 11 — Franz Hoffmanni jutustus „Randlased“ (Hiiu Ungru krahvist), mõlemad A. Stankovi varjunime all, nr. 4 — „Worstaru linna pürgermeister“, J. Kontra nime all (vist ka Kotzebue naljand). Aleksander Bauer reisis teist korda Ameerikasse ja kadus sinna.

Fr. Baueri poeg teisest abielust oli Heinrich Bauer (sünd. 30. VII 1874, surn. 11. X 1927), pärastine Tallinna tütarlaste kommerskooli asutaja ning direktor ja haridusminister.

Sofie Elensi teistkordse abiellumisega oli väikese Wilhelmine kasvatus ja haridus kindlustatud. Et võõrasisa oli rahutu loomuga ja asus kord ühes, kord teises kohas, siis ei saanud ka tütre haridusekäik toimuda ühes kohas. Esmalt käis ta Peetri kõstri Lukk'i erakoolis, siis Paide linna Adele Adamsi tütarlaste erakoolis (1873—1875). Pärast tegi ta Tallinnas läbi kõrgema tütarlaste erakooli, nn. „pansioni“ prl. Marie resp. Henriette Fölsch'i koolis (1877/II—1879/I). A. 1879 sooritas Wilhelmine Elens nn. „suure kooliõpetajanna eksami“. See tunnistus andis õiguse igal pool kodukooliõpetaja ametit pidada. Nüüd algavad noorel neiu rännuaastad. Kohe esimene teekond viis ta Soome, kus ta oli a. 1880—1882 Viiburi kubermangus Laadoga järvest põhja pool Impilahe alevis arst dr. Hermann Backmani perekonnas laste koolitajaks. Selle perekonna liikmed olid „svekomaanid“, s. o. kõnelesid rootsi keelt, ja neiu õppis peagi rootsi keele selgeks, nii et ta selles keeles võis õpetada. Lahkumisel anti talle kingituseks soome „kantele“, mida ta ka natuke mängida oskas. Soomes tutvus ta ka soome keelega ja tegi oma esimesed eestikeelsed kirjatööd. Saksakeelseid salmi-kuid oli ta juba koolilapse põlves luuletanud.

Pärast oli Wilhelmine Elens kodumaal kahes kirikumõisas lapsi koolitamas: Mihklis ja Märjamaal. Mihklis oli õpetajaks

Wilhelm Schmidt, sama isik, keda me tunneme M. J. Eiseni eluloost. Viimaks siirdus W. Elens pealinna Peterburi, kus ta oli lühikest aega suurkaupmees Konstantin Malmi laste kasvatajaks.

Tema rännuaastaile tuli lõpp 1886, mil ta abiellus Tallinnas Kaarma koguduse õpetaja Friedrich Ederbergi, oma tädipojaga (10. II 1886). Pärast 11-aastast õnnelikku abielu viisid kopsutõbi ja raskekujuline näoaroos ta hauda. Tal oli 5 last ja kuues sündis veel haiguse ajal, 6 päeva enne surma. Ta lahkus siit maailmast 4. märtsil 1897. Ema matmine ja lapse ristimine tema puusärgi ääres toimus 10. märtsil. Tütreste päris ema nime Julie Wilhelmine. Põrm puhkab Kaarma surnuaial Saaremaa valgest kivist risti all. „Kuresaare eestlased“ austasid teda suure pärjaga ja trükisõnas ilmus nekrolooge ja järelehüüdeid — „Sakalas“ G. Grepp'i, „Postimehes“ V. Reimani ja „Lindas“ H. Prantsu poolt.

Luuletajana nimetas ta ennast Helmiiks, oma pikast nimest Wilhelmine-aine ainult keskmist osa võttes, mis ju on ühtlasi ka eestipärane nimi. Esimest korda esines ta selle nime all 1881 „Eesti luuletustes“ lauluga „Õhtul“. Selle järel ilmus Helmi luuletusi „Postimehes“ ja „Olevikus“. Köster M. Kallasele meeldisid need luuletused ja ta andis nõu neid raamatuna välja anda. Seks kirjutas Kallas ise käsikirjagi valmis, millele Helmi valis alandliku pealkirja „Rohu lillikesed“. Väike 64-leheküljeline raamat sisaldab 37 laulu ja ilmus a. 1894 Tartus K. A. Hermannini kirjastusel. Pärast ilmusid veel mõned laulud „Rahva Lehes“ 1894, „Lindas“ 1896 ja pärast surma „Sirvilaudades“ 1899.

Tema isamaalauludes hõõgub armastust kodumaa vastu. Aga kõigist neist käib läbi kurb toon, sest ta südant rõhus tõsiasi, et meie rahvas tol ajal oli kaheks vihaseks erakonnaks lõhestatud. Peale selle oli venestushoog liiga suur: pidi ju tema süütu lauluketekogugi tsensori käes kannatama, kes Karl Gerok'i laulust „Sa võitsid, Galilea mees“ viimase ning parima salmi (lk. 50) maha kustutas, mis käib nõnda:

Sest kuulge, suured troonidel,
Oh targad, võtke märku nüüd,
Kes takistate võimusel,
Kristuse võiduradasid.
Et tema õige vihameel,
Ei nuhtleks teid kord põrmu sees,
Et surres hüüab teie keel:
Sa võitsid, Galilea mees.

Kõik tema isamaalaulud juhatavad meie meeli ka kauge-
male, igavese isamaa poole. Seepärast kutsus ka lauluraamatu-
komitee juhataja Põltsamaa õp. C. Maurach ta kaastööliseks.
Lauluraamatus on ilmunud tema laul „Oh õnnis maja“.

Helmi sulest on ilmunud veel järgmised eestikeelsed tööd:
kaks algupärast jutukest — „Hane Anni“ (Kasulises Talurahva
Kalendris 1883) ja „Isamaal“ (Postimehe Lõbulisas 1893) ja
kaks kirjutist „Lindas“ 1896 „Saare pereema“ nime all. Saksa
keeles on tema sulest ilmunud 6 luuletust, kusjuures „Magaja
lapsuke“ ilmus kahes keeles korraga. Üks ilusamaid tõlkeid on
Koidula „Ema süda“. Paruniproua Staël-Holsteini „Baltische
Dichtungen“ (1896) tõi tema sulest kolm luuletust ja
„Arensburger Wochenblatt“ 1897 pärast tema surma veel
3 laulu.

F. Ederberg.

TÄHELEPANEKUID EESTI MEMUAARKIRJAN- DUSE ARENGUST JA LAADIST.

1.

Pilk memuaarkirjanduse arengule mujal ja meil.

Sõna *m e m u a a r* on pärit prantsuse keelest (*mémoire*) ja selle all mõistetakse kirjutatud mälestusi, olgu endast, olgu teis-
test, olgu sündmustest, mida kirjutaja ise on kaasa elanud või
pealt näinud ja mälu järgi kirja pannud, et säilitada kas üldsusele
või ka endale (intiimpävaraamatud) ajalooliselt, kultuurilooli-
selt, isikulooliselt või mõnes muus suhtes väärtuslikke andmeid
ja mõtteid. Memuaarkirjandus laiemas tähenduses on seega kaas-
tegelaste või pealtnägijate sulest avaldatud kaasajakujutuste
kogumõiste.

Nagu enamik kirjandusliku ja teadusliku loomingu vorme,
nii on ka memuaarivorm pärit juba antiikajast. Tõepoolest kir-
jutati memuaare juba Vana-Kreekas, kus neid kutsuti *hypomne-
mata*'iks. Nii kirjutas III-l sajandil e. Kr. Ahhaia liidu juht
Aratos memuaarilise iseloomuga kaasaegse ajaloo 30 raamatus.
Memuaarilist laadi on ka mõned Xenophoni teosed, mis on kirju-
tatud oma kogemuste ja nägemiste põhjal, näit. „Kyrose retk sise-
maale“ jm. Suurel määral memuaarilised on ka Aleksander
Suure õue-historiograafi Kallisthenese kirjeldused Aleksandri

sõjakäikudest ja vägitegudest. Säärast täis- või poolmemuaarilist kirjandust näikse Vana-Kreekas ilmunud olevat üsna rohkesti, eriti hilisemal, kultuuri küpsuse ajal.

Rooma kirjanduses on kuulsamaiks memuaarideks Caesari „Commentarii de bello Gallico“ ja „Commentarii de bello civili“, mis sisaldavad haruldaselt väärtuslikku sõjalist, poliitilist, etnograafilist, maateaduslikku ja isikuloolist allikainest.

Keskajal läheb memuaaride kirjutamine moodi kõigepealt Prantsusmaal, nimelt juba XIII-l sajandil. Prantsusmaast saabki memuaaride klassiline maa, kus neid on viljeldud sajandeid ja saavutatud kõrge memuaaride kultuur, ning Prantsusmaa annab, nagu öeldud, sellele kirjandusliigile ka nimetuse. XVI-st sajandist peale levib memuaaride kirjutamise harrastus ka Inglis- ja Saksamaal.

Neil historiograafia varasemal järkudel esindas memuaar omast kohast kõrgemat ajalookirjutamise astet võrreldes eelnenud annaalide, kroonikate, notiitside jm. ebapersonaalsete märkmetega, väljendades tugeva personaalsuse ja sellega subjektiivsuse esiletungi. Kuid ka need ajalookirjutuse vanemad ja juurdunud vormid, eriti paljuharrastatud kroonikad (kreeka keelest, täh. ajaraamat) sisaldavad sageli nende kirjutaja isiklikke kogemusi ja nägemisi, seega memuaarilist elementi. Iseäranis keskajal oli kroonika nimetus väga levinud ja ühtlasi nii avar, et sellesse mahtus üsna suurel määral päevaraamatulist ja memuaarilist ainekku. Selle tuntuimaks näiteks meie ajaloos võiks olla „Läti Henriku kroonika“, mis suurelt osalt näikse olevat kirjutatud isiklikkude muljete ja kogemuste põhjal. Säärast memuaarilist elementi leiame vähemal või rohkemal määral ka meie muudes keskaja balti-sakslaste poolt koostatud jutustavais ajalooallikais, nii Liivimaa riimkroonikas, B. Hoeneke või nn. uuemas Liivimaa riimkroonikas, samuti H. v. Wartberge, S. Henningi, eriti J. Renneri ja ehk suurimal määral B. Russowi kroonikas. Nii on memuaarlikul ainesel juba meie keskaja ajaloo uurimisel üsna silmapaistev osa.

Memuaarkirjandus saab tekkida alles koos kultuurilise ja poliitilise elu tõusuga, juhtivate isiksuste olemasoluga ja võib leida püsivat ning rikkalikku viljelemist kõrgekultuurilises miljöös. Eriti ilmub memuaare pärast ajaloolisi suursündmusi. Ühtlasi on ilmne, et memuaarkirjandus võib soodsalt võrsuda ajalookirjutamise arenenumal astmel. Arvestades meie hilist jõudmist kõrgemale kultuuritasemele on arusaadav meie memuaarkirjanduse üsna hiline tärgamine.

Tõsi küll, me leiame ju omamälestuslikke sugemeid ajaloo-sündmuste kajastusena juba näit. XVIII saj. algult, nimelt Puhja köstri Käsü Hansu tuntud nutulaulust „Oh! ma vaene Tardo liin“¹⁾, mis on omamoodi eesti riimkroonika oma silmaga nähtud põrutavaist Põhjasõja sündmusist Tartus. Ja sajand hiljem, XIX saj. algult, on meil teine oma aja kohta eriti kõrgekultuuri-line näide mingist memuaaritaolisest avaldusest: „Kristjan Jaak Peterson ehk see, mis ta mõtles ja tegi, ja kuidas ta elas, ja mis ta teada sai oma elu sees 17-dast eluaastast eluotsani“²⁾. See on meie esimese tõelise luuletaja päevaraamatufragment 1818. ja 1822. a. vahelt. See sisaldab mõtisklusi, aforisme ja annab ka mõningaid eluloolisi andmeid enda ja oma suguvõsa põlvnemise kohta. — Võiksime silmas pidada ka J. V. Jannseni saksakeelset „Diarium'i“ sajandi keskelt (1839—1857)³⁾. Kuid need on ikkagi vaid sporaadilised nähtused, mis veel ei tõesta mingi memuaarkirjanduse olemasolu enne ärkamisaega.

Aga ka XIX sajandi II-l poolel, rahvuslikul ärkamisajal ja selle järelaegadel, ei avaldatud memuaare; on teada vaid mõned intiimsed päevaraamatud, mis on säilinud käsikirjas (L. Suburgi, E. Aspe, hiljem J. Jõgeveri jt. omad). Seegi aeg oli kultuuriliselt veel algeline, mil alles pidevama eestikeelse kodumaa ajaloo kompileerimisega oli raskusi. Ometi oli see esimene sündmusrikas järk meie uuemas ajaloos, mille läbielamise järel alles oli põhjust oodata mälestuste ilmumist. Ent seegi lootus pole täitunud: ärkamisaega kandnud põlv ei kirjutanud memuaare, ei Jannsen ega Jakobson, ei Hurt ega Koidula, ei Kreutzwald ega Köler. Ainult mõnelt hilisärkamisaja nooremalt tegelaselt oleme hiljem mõnesugust materjali saanud (Suburg, Rosenthal, Kurrik, Kitzberg jt.).

Kuid ärkamisajal asendasid meil memuaare juhtivate tege-laste omavahelised kirjavahetused. Needki sisaldavad suurel määral samu andmeid ja elemente kui memuaarid, nimelt elu-loolisi teateid autori enda kohta, ta mõtteid ja vaateid, kajastusi võitlusest aja probleemide ja ettevõtete ümber, säilitavad mul-jeid ja teateid kaasaegseist tegelasist jpm.

1) Käsikiri J. H. Grotjani ärakirjana Tartu Jaani kirikuraamatus. Parim trüking: G. Suits ja M. Lepik, Eesti kirjanduslugu teksti-des I, 1932, lk. 57—67.

2) Käsikiri Õpetatud Eesti Seltsi arhiivis Tartus. Trükitud teos: Kristjan Jaak Peterson, Laulud, päevaraamat ja kirjad. Tartu, Eesti Kirjanduse Selts, 1922, lk. 79—101.

3) Käsikiri ERM-i Arhiiviraamatukogus pitseeritud pakis, mis avat-akse 1945. a. Katkendeid avaldatud „Eesti Kirjanduses“ 1916.

Meie memuaarkirjandus hakkab tekkima alles käesoleva sajandi esimesel kümnendil. Esimeseks pääsukeseks on siin ärkamisaja kirjaniku Peeter Jakobsoni posthuumne „Minu sõjapälestused“⁴⁾, milles autor lühidalt kirjeldab enda osavõttu Türgi sõjast 1877—1878, andes seega esimese eesti sõjamemuaari eri raamatus. Muide, eestlaste sõjapälestusi on ilmunud hulganaha meie ajalehtedes iga sõja puhul Türgi sõjast alates ja Vabadussõjaga lõpetades. Sellest materjalist väärriks mõnigi valitud pala uuestiavaldamist eri raamatus.

Sajandi algul ilmub ka esimene (tõlkeline) autobiograafia: „Präsident Paul Krüger'i elulugu ehk Võitlus Lõuna-Ameerika pärast temast enesest jutustatud“⁵⁾.

Ent erilise tõuke memuaarkirjanduse tekkimiseks annavad 1905. a. sündmused, kutsudes esile esimesed poliitilised memuaarid. See lühike, aga kaasakiskuv ja dramaatiline poliitiline ajajärk oma puhkemise, tõusu, haritipu ja katastroofiga erutas meeli, raputas rahva kõik kihid läbi hoopis sügavamalt kui ärkamisaeg, mis oli pikaajalisem ja ilma eriti vapustavate välissündmusteta. Ärkamisajal polnud ka mingit markantset piiritulpa, mille taga seisatuda ja meenutada. 1905. a. sündmused aga lõppesid järsult ja põrutavalt ning siin ilmub raamatuid varsti peale sündmust, näit. M. Jürissoni (= Martna) poolmemuaariline „1905—1906. Punased aastad Eestis“⁶⁾. Osa teoseid ilmub poliitiliste ja tsensori-takistuste tõttu väljaspool Eestit, Soomes, nagu H. L-i „Vallankumousmyrsky Virossa“⁷⁾. Sealsamas ilmub ka „Maapagulase“ poolmemuaariline raamat „Itämerenmaakuntien venäläistyttämisyryitys vuosina 1886—1906“⁸⁾, mis on tänini ainus üksikasjalisem käsitus venestusajast Eestis.

Eesti Kirjanduse Seltsi asutamiseega 1907 hakati seltsi kirjakogusse koondama avalikkude tegelaste kirjalikku pärandit ja selle hulgas saadi ka memuaarilist materjali. Sellest materjalist avaldas V. Reiman 1909. a. „Eesti Kirjanduses“ P. Oru „Minu mälestused“ ja P. Eichenfeldt'i mälestuskäsikirja „Pühajärve sõjad“. P. Oru mälestused algavad läinud sajandi keskelt, on osalt tagasivaatavad elulõpumemuaarid, osalt jooksvalt päeva- raamatulised (1882—1902). Oru mälestused on puhtalt autobiograafilised, s. o. esitavad autori enda kasvu- ja arengulugu ja elukutsetööd. Need jäävad pooleli. Minu teada on see esimene

4) Tallinn, G. Pihlakas, 1901. 44 lk.

5) Tallinn, [„Salem“], 1903. 95 lk.

6) Peterburi, „Tulevik“, 1907. 218 lk.

7) Viipuri, Karjalan Kirjapaino O.-Y., 1907. 77 lk.

8) Helsinki, Otava, (1908). 91 lk.

trükkis avaldatud autobiograafiline visand eesti keeles. Selle tõeline kirjutamisaeg on arvatavasti 1902. a. paiku. P. Eichenfeldt'i mälestused „Pühajärve sõdadest“ koosnevad esimese „Pühajärve sõja“ osas (1797) traditsiooni üleskirjutamisest, teise „sõja“ (1841) kohta aga tõelistest mälestustest. Sisuliselt kajastavad need mälestused seega tõelisi sündmusi, mis on vanu- selt järgmised Käsü Hansu Põhjasõja-kajastustele.

1911 avaldas V. Reiman programmilise üleskutse „Ajalooli- ste mälestuste korjamine“, milles soovitati Oru ja Eichenfeldt'i mälestusi näiteks tuues ka memuaaride ja päevaraamatute kogu- mist. Nii Eesti Kirjanduse Seltsi kui teiste asutiste arhiivides leidub sellest ajast alates mõndagi memuaarilist.

1912 ilmus H. Rosenthali suur saksakeelne teos „Kultur- bestrebungen des estnischen Volkes während eines Menschen- alters (1869—1900)“⁹⁾, mida autor nimetab „Erinnerungen“, kuigi teos ei ole seda täiel määral. Rosenthal käsitleb esimesena memuaarteoses nii põhjalikult ärkamisaja ettevõtteid ja isiksusi, andes niiviisi meie esimesed ulatuslikumad kultuuriloolised memuaarid, mis rohkeist puudustest hoolimata on säilitanud omajagu väärtust tänapäevani.

Napoleoni Vene-sõjakäigu mälestusaasta puhul avaldatakse tõlkes F. Bourgone'i „Sõjamälestused 1812—1813“¹⁰⁾.

Vahest kõige silmapaistvam ennesõjaaegseist mälestusteo- seist on siiski M. Martna „Külast. Mälestused ja tähelpanekud eesti külaelu arenemisest pärast 60-id aastaid“¹¹⁾. See rikka- likke konkreetseid teateid ja tähelepanekuid sisaldav teos Lää- nemaal taluühiskonnast on meie mälestuskirjanduses tänapäevani ainulaadne.

Jääb üle mainida mälestustekogusid M. Veskest ja J. V. Janssenist, mis on avaldatud „E. Kirjanduses“ 1915 ja 1916. M. Veske kohta on mälestusteateid umb. 20 isikult, mille kogumist organiseeris E. Kirjanduse Seltsi tookordne sekretär J. V. Veski. Teated on avaldamisel süstematiseeritud. — „Mälestused ja tea- ted J. V. Janssenist“ on kümnekonna isiku poolt EKS-le samuti kirjalikult saadetud. Veel avaldas F. Kuhlbars 1917 autobio- graafilise kõne „Unikülast Viljandi“¹²⁾.

See oleks peajoontes kõik tähtsam, mis meie memuaarkirjan- dusel Vene ajast on pakkuda. Näeme siin küll ainult üsna vähe- seid ja hõredaid algeid, kuid peatüübid on siiski esindatud.

9) Reval, Cordes & Schenk, 1912. 374 lk.

10) Tartu, „Postimees“, 1912. 230 lk.

11) Tallinn, „Maa“, 1914. 144 lk.

12) Viljandi, H. Leoke, (1917). 16 lk.

Seevastu saab see kirjandusliik meil iseseisvuse algusaastaist peale ikka populaarsemaks ja aasta-aastalt kasvab niihästi selle kirjanduse väärtus kui rikkus. Nii ilmub 1918—1937 memuaarlikku kirjandust üle 120 eri raamatu ja brošüüri, algul mõni üksik teos aastas, kuid viimaseil aastail kerkib keskmine arv üle kümne.

1918. aastal: Kümme aastat. Noor-Eesti 1905—1915. Tartu, Noor-Eesti Kirjastus [edaspidi lühendatult N.-E. K.], 1918. 136 lk. [Osaliselt memuaariline.] — Johannes Üksi. Surma! Mälestused enamlaste ja sakslaste valitsuse ajast. Tallinn, Eestimaa kooliõpetajate vastastikuse abiandmise seltsi raamatukauplus, 1918. 108 lk.

1920. aastal: Peeter Grünfeldt. Mälestused Juhan Liivist. Tartu, „Odamees“, [1920]. 32 lk. — Jaan Soots. Mälestused rahutegemisest ja Tartu Eesti-Vene konverentsilt. [Tallinn, 1920]. 16 lk. [Äratrikk „Päevalehest“.]

1921. aastal: M. Morrison. Punane Tallinn. Tallinn, J. Reimanni raamatukauplus, 1920. 199 lk. [Memuaarliku ilmega ülevaade.] — J. Pitka. Minu mälestused suure ilmasõja algusest Eesti vabadussõja lõpuni. Tallinn, Tallinna Eesti Kirjastuse Ühisus, [lüh. T. E. K.-Ü.], [1921]. 237 lk. — Jaan Poska. Eesti iseseisvuse võitluse kõige põnevamal ajajärgul. J. Poska päevaraamat Pariisi rahukonverentsilt. Redig. A. H. Tammsaare. Ed. Laamani järelsõna: Eesti välissaatkond ja Pariisi rahukonverents. Tallinn, „Vaba Maa“, 1921. 1—48—96 lk.

1922. aastal: Jakob Albrecht. Leheküljed Vabadussõjast. Kirjeldused ja mälestused Eesti vabadusvõitlusest. Tartu, N.-E. K., 1922. 141 lk. — Marta Lepp. 1905. aasta romantika. Mälestused I. Tartu, N.-E. K., 1922. 110 lk.

1923. aastal: Peeter Grünfeldt. Minevikku jälgimas. Tallinn, „Varrak“, 1923. 80 lk. — Iseseisvuse tuleku päevilt. Mälestused. Tartu, „Postimees“, MCMXXIII. 126 lk. [Koguteos.] — Marta Lepp. 1905. aasta järellained. Mälestused II. Tallinn, „Varrak“, 1923. 132 lk.

1924. aastal: Kas tunned maad. Kirjad ja mälestused Eestist. Leningrad, 1924. 80 lk. [Äratrikk „Klassivõitlusest“.] — Prof. dr. F. Ossendowski. Loomad, inimesed ja jumalad. Tõlk. Ella Jung. Tallinn, T. E. K.-Ü., 1924. 232 lk. [Juhtumusi enamlaste eest põgenemisel.] — Jul. Seljamaa. „Päikesepaisteline“ revolutsioon. Isiklikud mälestused ja muljed 1917. a. veebruari-märtsi Vene revolutsioonist. Tallinn, „Varrak“, 1924. 136 lk. — A. Tõnurist. Sõjapõgeneja päevaraamat. Tallinn, „Kooli“, [1924]. 51 lk. — Ühe vana „tuuletallaja“ noorpõlve mälestused I. Tartu, N.-E. K., 1924. 173 lk.

1925. aastal: Esimese murdlaine päevilt. Kirjeldused ja mälestused 1905. a. Leningrad, „Edasi“, 1925. 116 lk. [Osaliselt memuaariline.] — See on see maa. Mälestused ja kirjeldused Eestist. Leningrad, „Klassivõitlus“, 1925. 48 lk. — Ühe vana „tuuletallaja“ noorpõlve mälestused II. Tartu, N.-E. K., 1925. 176 lk.

1926. aastal: Henry Blau. Punane madu. Tallinn, Büroo „Ole“, [1926]. 45 lk. — Anton Jürgenstein. Minu mälestused I. Tartu, N.-E. K., 1926. 218 lk. — Hoiarõnk. Kaasaegsed. Tartu, „Loodus“, 1926. 147 lk. — 1905. aasta Eestis. Kirjeldused. Mälestused. Dokumendid. Leningrad, „Külvaja“, 1926. 216 lk.

1927. aastal: H. G. v. Jannau. Vene-õigeusu tulekust Lõuna-Eestis 1845.—46. a. Tartu, „Loodus“, 1927. 140 lk. [Päevaraamatu tõlge ja originaal.] — Anton Jürgenstein. Minu mälestused. II

jagu. Tartu, N.-E. K., 1927. 255 lk. — Marta Lepp. Mälestused III. 1905. aasta lõppvaatus. Tartu, N.-E. K., 1927. 190 lk. — Victor Mutt. Võru alt Jakobstadt'i. Tartu, [autor], 1927. 116 lk. — Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. I köide. Revolutsioon ja okupatsioon. 1917—1918. E. Ajakirjanikkude Liidu toimetuse. [Tegev toimetaja E. Laaman.] Tallinn, „Rahvaülikool“, (1927). 407 lk. [Koguteos.]

1928. aastal: H. Haljaspõld. Ühe vana üliõpilase mälestusi I ja II. (1902—1918.) Tallinn, [autor?], 1928. 50 lk. — Jaan Jaago. Mälestused. Seitsmekordse ilmameistri senine elukäik. Tartu, 1928. 155 lk. — R. Roht. Sõjasõit. Mälestusi ilmasõjast. Tartu, N.-E. K., (1928). 360 lk. — 1918—1928. Kümme esimest aastat. Eesti iseseisvuse 10-aastapäeva mälestusi ja nähteid. Tallinn, „Kaja“, 1928. 55 lk. [Osaliselt memuaariline.] — Joh. Sepp. Kuld! Kuld! (Tõnis Sepp Ameerikas). Tartu, „Loodus“, 1928. 94 lk. (Looduse Universaal-Biblioteek nr. 14.) — Jaan Tõnison. Tagasivaateid ja mälestusi tema 60 a. sünnipäevaks. Toimet. O. Mänd. Tartu, „Postimees“, 1928. 88 lk.

1929. aastal: K. A. Hindrey. Minu elukroonika I—III. Tartu, „Loodus“, (1929). 264+191+256 lk. — Johann Sepp. Minu mälestised. Tartu, „Loodus“, 1929. 148 lk. — Lowell Thomas. Merikurat I—III. Tõlkinud A. Känd. Tartu, „Loodus“, 1929. 62+127+127 lk. (Looduse Universaal-Biblioteek nr. 64, 72—73, 81—82). [Maailmasõja memuaare.]

1930. aastal: K. A. Hindrey. Murrang. Eluloolised leheküljed. Tartu, N.-E. K., (1930). 202 lk. — J. H. Kadastik. Võitlejate ridades. Memuaarseid vesteid ja visandeid ilmasõjast. Tartu, [autor], 1930. 56 lk. — Oskar Luts. Vanad teerajad. Mälestusi I. Tartu, N.-E. K., (1930). 166 lk. — E. Martens. Risti all. Mälestusi vanast ja uuest Venemaast. Tõlk. O. V. Eesti Usklikkude Noorte C. E. Liit, (1930). 95 lk. — Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II köide. Vabadussõda 1918—1920. Eesti Ajakirjanikkude Liidu toimetusel. [Tegev toimetaja E. Laaman.] Tallinn, „Rahvaülikool“, (1930). 432 lk. — J. S. Panius. Kodu ja võõrsil. Mälestusi eelrevolutsiooni ajast. Võru, Joh. Semmi raamatukauplus, 1930. 120 lk. — Friedebert Tuglas. Toompea vangelas. Mälestisi 1905. ja 1906. aastast. Tartu, N.-E. K., (1930). 80 lk.

1931. aastal: K. A. Hindrey. Tõnisoni juures. Elukroonika V. Tartu, N.-E. K., 1931. 248 lk. — A. Lepp. Kümme aastat Siberi metsades ja mägedes. Tallinn, T. E. K.-Ü., (1931). 64 lk. — O. Luts. Talvised teed. Mälestusi II. Tartu, N.-E. K., (1931). 203 lk. — O. Luts. Läbi tuule ja vee. Mälestusi III. Tartu, N.-E. K., (1931). 195 lk. — A. Palgi. Kuus ja pool kuud distsiplinaar kompaniis. Rakvere, Kirjastusosaihisus „Virulane“, 1931. 76 lk. — K. Parts. Kas võit või surm. Mälestusi võitluspäevilt isamaa eest I—II. Tallinn, „Uudisleht“, 1931. 228+235 lk. — 1905. a. revolutsiooni päevilt. Mälestiste kogu. Tallinn, „Rahva Sõna“, 1931. 132 lk.

1932. aastal: K. Laagus. Eesti Ülikool Tartus. Memuaare ja ajaloo andmeid ülikooli arengust 1632—1932. I. Tartu, „Postimees“, 1932. 281 lk. — Ed. Lahesalu. Sõjavangis. (Mälestusi). Keila, J. Kulp, 1932. 100 lk. — O. Luts. Vaadeldes rändavaid pilvi. Mälestusi IV. Tartu, N.-E. K., 1932. 244 lk. — K. Parts. Kas võit või surm. Mälestusi võitluspäevilt isamaa eest. III. Tallinn, „Uudisleht“, 1932. 208 lk. — Punased aastad. Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis. I. Toimetanud Hans Kruus. Tartu, Eesti Kirjanduse Selts, 1932. 252 lk. — 1905. aasta verepulg Eestis. I. Harjumaa. 1. anne. Kose, Hageri, Rapla ja Juuru kihelkondade sündmused. Kogunud ja toimetanud Alfred Kliimann. Paide, „Minevik“, 1932. 64 lk.

1933. aastal: Ferdinand Kull. Esimesi eesti diplomaate. Mälestusi eesti välisdelegatsiooni tegevusest 1918. aastal. [Autor, 1933.] 208

lk. — Ferdinand Kull. Mässumehi ja boheemlasi. Mälestusi 1905. a. revolutsioonäridest, vanglastest ja Pariisi Eesti kunstiboheemkonnast. [Tallinn, autor, 1933.] 176 lk. — Aleksander L o o r i n g. Punased aastad Läänemaal. I vihk. Haapsalu, „Lääne Teataja“, 1933. 76 lk. — O. L u t s. Kuldsete lehtede all. Mälestusi V. N.-E. K., 1933. 308 lk. — J. S. P a n i u s. Sõja ja revolutsiooni keerises. Meeleolulisi märkmeid 1914.—1920. a. Võru, Joh. Semmi raamatukauplus, 1933. 231 lk. — M. T e d e r. Mälestused ja muljed elust. Antsla, autor, 1933. 107 lk. — Hugo Treffneri gümnaasiumi 50 aasta juubelialbum. Peatoimetaja K. Michelson. Tartu, H. Treffneri güm. vilistlaskogu, 1933. 432 lk. — Oskar T u i s k. Noored Narva lahinglased. Mälestuste album. Narva, Kaitseliidu Narva veteranide toimetis, 1933. 127 lk. — J. V a s t i s s o n. Sõjakeerises. Eruleitnant J. Vastissoni ilmasõja mälestused. Viljandi, „Oma Maa“, 1933. 192 lk. — Velled tapluses. Vene punaväe ohvitseri — eestlase ja Eesti Vabariigi kaitseväge ohvitseri — eestlase ühine päevaraamat. Trükkiks toimetanud J. T[reufeldt]. Kuressaare, J. Treufeldt ja A. Kallus, (1933). 176 lk.

1934. aastal: R. G. B o r g e l i n. Danebrogi lipu all. Rahu ja sõda. I. Rahu. II. Sõda. Tallinn, J. Loosalu, 1934. 136+320 lk. — Johan Laidoner. Mälestusi kaasaeglasilt. (Tallinn), Vabariigi Ohvitseride Keskkoogu, (1934). 438 lk. — Johan Laidoner. Mälestusi kaasaeglasilt. Teine, lühendatud väljaanne. (Tallinn), Vabariigi Ohvitseride Keskkoogu, (1934). 224 lk. — O. L u t s. Ladina köök. Mälestusi VI. Tartu, N.-E. K., 1934. 183 lk. — A. P i i p. Tormine aasta. Ülevaade Eesti välispoliitika esiajast 1917.—1918. aastal dokumentides ja mälestusis. Tartu, Akadeemiline Kooperatiiv, 1934. 400 lk. — Paul P i n n a. Minu eluteater ja teatrielu. Paul Pinna mälestused I, 1884—1913. Tallinn, 1934. 92 lk. — K. P ä t s. Tema elu ja töö. Kaasaeglaste mälestusi. Tallinn, K. Pätsi 60 a. sünnipäeva mälestamise komitee, 1934. 445 lk. — R. R o h t. Vana Võrumaa. Mälestusi. Tartu, E. Kirjastuse Kooperatiiv, 1934. 161 lk. — Saarte töörahva revolutsioon. Moskva-Leningrad, Välismaatöölise kirjastusühisus NSV Liidus, 1934. 74 lk. [Saaremaa mässust 1919. Osalt memuaariline.] — Jaan V a h t r a. Minu noorusmaalt I. Autobiograafilisi jutustusi ja pilte lapsepõlvest. Tartu, N.-E. K., 1934. 114 lk.

1935. aastal: Ed. G r o s s c h m i d t. Pealuu märgi all. Mälestusi Kuperjanovi partisanide sõjaretkilt. Tartu, „Loodus“, 1935. 310 lk. — Jaan K ä r n e r. Kadunud aegade hämarusest. Mälestuskilde lapse-, karjase- ja koolipõlvest. Tartu, E. Kirjastuse Kooperatiiv, 1935. 163 lk. — Joh. L e h m a n n. Vana revolutsionääri mälestusi ja elamusi 1905—1917. Tartu, „Postimees“, 1935. 81 lk. — O. L u t s. Kuningakübar. Mälestusi VII. Tartu, N.-E. K., 1935. 274 lk. — J. S. P a n i u s - S e m m i s t e. Sõja tagalas. Memuaare Vabadussõjast. Võru, J. Semmiste raamatukauplus, 1935. 184 lk. — R. R o h t. Tsaari ohvitser. Mälestusi. Tartu, N.-E. K., 1935. 202 lk. — 1905. aasta vabadusliikumine Koeru kihelkonnas. Eesti Rahva Vabadusvõitluse Ajaloo Uurimise Selts, (1935). 71 lk. — A. T õ n u r i s t. Vana koolmeister jutustab... Narva, autor, 1935. 34 lk. — Jaan V a h t r a. Minu noorusmaalt II. Autobiograafilisi pilte ja jutustusi aastailt 1899—1909. Tartu, N.-E. K., 1935. 294 lk.

1936. aastal: Ed. G r o s s c h m i d t. Sõjavangis. Elamusi Vene laguneval rindel, Saksa vangilaagris ja punaväes. Tartu, N.-E. K., 1936. 291 lk. — J. K r e e k. Viis juttu koduvalla kroonikast. Autor, 1936. 73 lk. — Ed. L a h e s a l u. Vene revolutsiooni- ja saksa okupatsioonipäevilt Keilas. Keila, autor, 1936. 30 lk. — Jakob L i i v. Elu ja mälestusi. Tartu, N.-E. K., 1936. 263 lk. — Oskar L u t s. Mälestusi VIII. 1911—1914. Tartu, N.-E. K., 1936. 176 lk. — E. P a s t. Meresõidu romantikat ja traagikat. Tallinn, Tallinna Merekooli lõpetanud kauge-sõidukaptenite ühing, 1936. 95 lk. [Osalt memuaariline.] — Jaan

Pert. Ühe õppursõduri sõjatee. Mälestusi Vabadussõjast. Tartu, „Pääsuke“, 1936. 194 lk. — Jósef Piisudski. Minu esimesed lahingud. B. Linde autoriseeritud tõlge. Tallinn, „Varak“, 1936. 224 lk. — Kaarel-Robert Pusta. Kehra metsast maailma. Mälestusi. I vihk. Tartu, N.-E. K., 1936. 189 lk. — Hugo Bernhard Rahamägi. 50 a. sünnipäevaks. Tallinn, „Eesti Kirik“, 1936. 246 lk. [Osaliselt memuaariline.] — Vabahärra M. v. Richthofen. Punane lahingulendur. Tõlk. A. Hanko. Tartu, N.-E. K., 1936. 173 lk. — R. Roht. Kahuriliha. Mälestusi ja jutustusi maailmasõjast. Tartu, N.-E. K., 1936. 206 lk. — Saarde Majandusühisus 25-aastane. Mälestusi kaasagsetelt 1911—1936. Kilingi-Nõmme, Saarde Majandusühisus, 1936. 69 lk. [Osalt memuaariline.] — Jaan Vahtra. Minu noorusmaalt III. Autobiograafilisi pilte ja jutustusi aastailt 1909—1918. Tartu, N.-E. K., 1936. 411 lk. — E. Vihula. Kalmunurme kirikuõpetaja päevik. Tallinn, „Eesti Kirik“, 1936. 168 lk. — Elmar Öun. Soomusrongil. Episode Vabadussõjast. Tartu, N.-E. K., 1936. 130 lk. — Ühe vana „tuuletallaja“ noorpõlve mälestused I. 2. tr. Tartu, N.-E. K., (1936). 190 lk.

1937. aastal: M. Aitsam. 1905. a. Läänemaal. Eel- ja järellugudega. Isiklikke mälestusi ja uurimusi. Tallinn, autor, 1937. 423 lk. — A. V. Bellegarde. Minu mälestusi Eestimaa kubernerina. Tõlk. E. Raudsepp. Eessõna kirjutanud O. Liiv. Tartu, „Loodus“, 1937. 319 lk. — A. A. Brussilov. Minu sõjamälestused. Tõlk. ja eessõna kirjutanud E. Kippel. Tartu, N.-E. K., 1937. 356 lk. — Kolonel Campagne. Ristide tee. Tõlk. J. Sarv. Tartu, N.-E. K., 1937. 380 lk. — Krahv Rüdiger von der Goltz. Minu missioon Soomes ja Baltikumis. Tõlk. J. Kangilaski. Eessõna kirjutanud E. Laaman. Tartu, „Loodus“, 1937. 360 lk. — E. Grosschmidt. Suures heitluses. Tartu, N.-E. K., 1937. 420 lk. — Alice Kuperjanov. Okupatsioonist Paju lahinguni. Tartu, „Postimees“, 1937. 134 lk. — O. Luts. Tagala. Mälestusi IX. Tartu, N.-E. K., 1937. 153 lk. — T. G. Masaryk jutustab oma elust. Kõnelused K. Č[apek]iga. Tõlk. M. Arak. Eessõna kirjutanud J. Uluots. Tartu, „Loodus“, 1937. 312 lk. — M. Paléologue. Tsaaririik Maailmasõjas. I 1914—1915, II 1916—1917. Tõlk. P. Raag, E. Raudsepp ja J. Kurfeldt. Eessõna kirjutanud A. Piip. Tartu, „Loodus“, 1937. 344+303 lk. — J. Pitka. Minu mälestused I. Tallinn, „Laevandus“, 1937. 216 lk. — Hindrik Prants. Minu elukäik. Tartu, E. Kirjand. Selts, 1937. 255 lk. — Mari Raamot. Minu mälestused. Eessõna kirjutanud O. Loorits. Tartu, „Loodus“, 1937. 276 lk. — Rakvere gümnaasium ja keskkool 1912—1937. Rakvere, Rakv. güm. ja keskk. väljaanne, 1937. 224 lk. [Osaliselt memuaariline.] — L. Thomas. Võitlused meresügavustes. Tõlk. A. Hanko. Tartu, N.-E. K., 1937. 401 lk. — Jakob Vestholm ja tema kool 1907—1937. Tallinn, Sihtasutus „Jakob Vestholmi poegade era-humanitaargümnaasium“, 1937. 176 lk. [Enamikus memuaariline.] — S. J. Witte. Mälestused I. Tõlk. T. Kaurits. Eessõna kirjutanud P. Tarvel. Tartu, „Loodus“, 1937. 335 lk.

Lisades neile Vene ajal ilmunud memuaarid, saame üle 130 üksuse eestikeelset memuaarkirjandust, millest pooled on ilmunud viimase 5—6 aasta jooksul, mis näitab, kui võrd intensiivseks on muutunud mälestuskirjanduse harrastus just viimasel ajal. Ühtlasi on meie memuaarkirjandus muutunud sisult tüsedamaks ja asjalikumaks ning vormilt teadlikumaks ja mitmekesisemaks, nii et tänapäeval teda juba kui iseseisvat tegurit ja liiki tuleb arvestada. Selle 130 seas on ainult parkümmend numbrit tõlkelisi töid.

Huvitav on märkida, et ka väljaspool Eestit on avaldatud eestiainelisi memuaare, nimelt Leningradis aastail 1924—1926. Neist on mõned õige luuleliste pealkirjadega („Kas tunned maad?“, „See on see maa“), kuid seda mürgisema sisuga. Neis käsitletakse 1905. a. sündmusi Eestis, aga ka Saaremaa mässu 1919. a. jm.

Lisaks on ilmunud mitmel maal ja mitmes keeles memuaarliku ilmega teoseid meie maast, rahvast ja sündmustest (näit. Vabadussõjast osa võtnud soomlaste poolt jm.), ent need ei tarvitse kuuluda meie memuaarkirjandusse.

Agas peale selle on ajakirjad (viimaseil aastail eriti „Vabadussõja Tähistel“ ja „Vabadussõja Lood“) ja ajalehed juba ärkamisajast alates avaldanud väga palju siia kuuluvat lühemate mälestuskildude näol (eriti palju sõjamälestusi, juubelimälestusi ajaloosündmuste, kultuuriliste ettevõtete ja avalikkude tegelaste kohta, nekrolooge, muljeid äsja möödunud suursündmustest jne.). Nende seas võib leiduda päris haruldasi mälestuspalasid. Osa eri raamatus ilmunud memuaaridestki on algselt ilmunud ajalehis.

Ja lõpuks, kuigi me siin räägime mälestuskirjandusest, s. o. trükkis avaldatud mälestustest, ometi täielikkuse mõttes riiaksime ka trükkimata mälestusainestikku. Seda leidub arhiivides, näit. Eesti Kultuuriloolises Arhiivis, eriti aga Sõjaarhiivis, kuhu seda on süstemaatiliselt kogutud (mälestused, sõjapäevikud, usutlused). Ka erakätes leidub säärast (näit. J. Jõgeveri päevaraamat).

Viimaks on tohtul määral memuaarilist materjali seismas kogu meie rahva elavas mälus. 1905. aasta, Vabadussõda, isiklikud kokkupuuted meie avalikkude tegelastega, tähelepanekuid enda lähema ümbruse elust, nende ja muude ainete kohta võiks veelgi lõpmatu palju otseseid mälestusi koguda osavõtjate ja pealtnägijate suust. Sest lõpuks on igal inimesel omajagu mälestusvara, milles leidub vähemalt mõnigi huvitav detail kas ajaloo või ka mõne muu teadusala jaoks. Mis üksikud silmapaistvamad inimesed ise üles kirjutavad ja avaldavad, on ainult osa kõigest mälestusvarast, mis rahval olemas on. Suurem osa läheb inimestega hauda. Tilluke osa sellestki päästetakse hiljem moonutatud kujul sel teel, et nooremad põlved suust suhu meeles kannavad vanemate põlvede jutustusi nn. ajaloolise traditsioonina (pärimusteaded, legendid, saagad, kohalikud muistendid jm.) ja kui satub siis mõni traditsioonikoguja seda üles kirjutama. On mälestusi juba mitu põlve edasi antud, muutuvad need hoopis

hõredaks ja ebatäpseks, tõelisiks riismeiks, millel ajaloo jaoks on vähe väärtust. Sest ajalugu ei huvitu niivõrra traditsioonilisest, uususklikust, üldisest materjalist, nagu vahest etnograafia ja rahvaluule, vaid ajaloole on väärtuslikem aines see, mis on individuaalne ja konkreetne, reaalne ja täpne, ammutatud kõige otsemast allikast. Juba siit järeldub tungiv vajadus mälestusi tihedalt ja värskest üles kirjutada.

(Järgneb.)

A. Palm.

KIRJANDUSE ÜLEVAADE.

Pedro Krusten: **Pime voorus.** Romaan. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1938. 188 lk. Hind 2 kr. 90 s.

Esimesed kakskümmend kolm lehekülge sellest romaanist on kõige väärtuslikumad. Seal ei ole sõnu tehtud, mis inimesed ütlevad on lihtne, nii lihtne, et selle võiks peaaegu ütlemata jätta; on see aga lausutud, muutuvad rääkijad ise käegakatsutavalt reaalseks. Situatsioon: noor kirjanik tuleb maale suvitama ja teda võetakse vastu, õigemini tahetakse tagasi lükata, äärmise umbusaldusega. Vana peremehe passiivne vastupanu avaldub tragikoomiliselt — ta põgeneb mitmeks tunniks sauna, tütar, järgnedes isa eeskujule, ootab maja taga, millal võõras õuest lahkuks. Siin on virtuooslikult esile manatud „tükk vana aega“ nii inimeste hingelaadis kui talu kirjelduses. Pilt, ehkki humoorikalt esitatud, on ometi masendav.

Seetõttu tundub väga loomulik, kui järgmistel lehekülgedel hakkab läbi paistma teose peaidee — muuta neid inimesi ja nende elu. Kahjuks aga kaob järgmistel lehekülgedel ka sissejuhatava osa konkreetseuse veetus. Kirjanik tegeleb palju oma mõtiskeludega, mis pole just eriti uued, aga ka mitte eriti tühised, nad on pretensioonidega, kuid paiguti naiivsed. Kirjanik Jaagumäe leiab taluperemehe Tõnise olevat äärmiselt ihnsa ja loodab päris lihtsate abinõudega tast juurida selle pimedale voorusele. Samal ajal ta tahab tütre Anni elujärge parandada, panna teda pisutki vaimselt elama ja uhkust tundma, ning peale muu — panna ta ka mehele. Jaagumäe algab augu pähe rääkimisega, ehitatagu suur õunaaed, mille taolist naabritel pole, ja ehitatagu uued majad. Ta võtab oma üritust ise eksperimendina. Eksperiment kukub aga läbi — Tõnis müüb lõpuks talu koos äsjaistutatud õunaaia ja mõtleb minna elama seeki. Tähendab, ta ei muutu, vaid läheb endises suunas, sest ta elu oli ju kogu aja mingi „tahtlik vaestemaja elu“.

Huvi teoses koondub peamiselt ühte punkti — miks äpardub kirjaniku õilis kavatsus õilistada neid inimesi? Vastust otsime Jaagumäe enda karakterjoonist, tema viisist kohelda inimesi ja sellest, kuidas ta endale probleemi asetab. Jaagumäe osutub halvaks psühholoogiks, halvemaks pedagoogiks ja veel halvemaks diplomaadiks. Küsimusse tuleb järelikult esiteks Jaagumäe siht ja teiseks tema meetodid.

Kirjaniku siht näib olevat ühelt poolt veel liiga egoistlik-uahne. Teda ei huvita niivõrd Tõnise isik kui see, et tema, Jaagumäe, oleks Tõnise ümber muutnud. Kirjaniku unistuses: „Minu vaim on muutnud siitnurga vaimu“ (lk. 170) seisab rõhk „minul“. Sellest on tingitud ka

ta püüe enda mõtteid ja kavatsusi teistele raginal rinnaga peale suruda, ilma et vaevaks võtaks vaadata, kuidas teine tunneb, mis moodi ta sust aru saab või kui kaugelt ta on jõudnud oma vastuvõtlikkusega. Teiseks on Jaagumäe siht kaunis kitsapiirdeline, ta tahaks oma peremes näha vaid pisut rohkem härraslikkust ja usub, et inimest täielikult muutmata võib temasse istutada selle ühe uue joone. Tal nähtavasti puudub ka sügavam kaastunne Tõnise vastu, sest kordagi ta ei küsi, miks on Tõnis ihne, kuidas ta on niisuguseks kujunenud jne.

Mis puutub Jaagumäe meetodeisse, siis püüab ta eesmärgile hirmutamise ja meelitustega. Need teatavasti on väga paindumatud vahendid. Ta hirmutab sõjaga, raha väärtuse kadumisega, et sundida peremeest paigutama kapitali õunaia alla. Ta meelstab Tõnist tulevikuväljavaadete, maalides ette kasusid, mis õunaaiast võiks saada. Ühe sõnaga, Jaagumäe jutlustab. Ja nagu jutlustajad ikka, ei võida ka tema Tõnise usaldust; vanamees ei heida temaga komplotti, ei küsi temalt isegi nõu talu müümisel. Nii ei õnnestu Jaagumäel anda peremehele mingit kogemust sõprusest ega mingit julgemat, rõõmsamat vaadet ellu. Tulemusteta jäävad ka kirjaniku katsed äratada Annis ilutunnet, kuna ta tüdrukuga samuti talitab. Ta püüab temasse istutada romantikat, mille aga ise laseb liivale joosta. Samas mõttes huvitavad on ka Jaagumäe jutujamised kirikuõpetajaga ning koolijuhatajaga. Esimene mure on kirjanikul siingi süüdistada, käredesti peale tungida ja sundida teist kaitsepositsiooni. Jaagumäe loodab nõnda neid mehi mõtlema panna. Ta panebki nad mõtlema, ent ainult ses suunas, kuidas ennast õigustada. Lõpuks pole Jaagumäe ka ise oma ühiskondlikus mõtlemises veel kuigi kaugelt jõudnud ega ole ta mingis suhtes radikaalsem tavalisest väikekodanlikust intelligendist. Viimaks hakkab kirjanik ka enda üle ironiseerima, nimetades end viletsaks inimestetundjaks ning naiivseks optimistiks, kes tahtis „mõne puu kasvamatorkimisega“ muuta inimest kultuursemaks (lk. 184). Jääb siiski ebaselgeks, kas ta järeldab, et üldse pole võimalik inimest muuta, või et tema, Jaagumäe, seda veel ei oska.

Pedro Krusteni romaan on midagi vahepealist — ajaviiteraamatu kohta ta sisaldab liiga palju mõtiskelusi ja vähe sündmustikku, probleem-romaanini kohta on need mõtiskelud aga natuke vähenõudlikud. Säärase vahepealse romaanina on „Pime voorus“ kirjutatud siiski osavuse ning kergusega ja tüübid, eesotsas vana Tõnise, on elavad. Inimesi kujutada autor nähtavasti oskab ja seal, kus tal muud eesmärki pole, näit. teose algul, on ta võimed otse silmapaistvad.

Aira Kaal.

Jetta Ollik-Andevei: **Alati valmis!** Noorsooromaan kahes osas. Kokku 416 lk. Hind 2+2 krooni. Kirjastus „Turist“, Tartu, 1937 (I osa) ja 1938 (II osa). Kaas ja joonised tekstis R. Kivi'tilt.

Nagu juba tiitelleht märgib, on teos määratud noorsoole, eriti skautidele; viimastele tõenäoliselt esimene algupärane romaani nimele pretendeeriv teos. Teose sündmustiku kohaks on Tallinn, lähtekohaks linnast väljas Lasnamäe järsakul asetsev majake. Sündmustiku aeg — Eesti Vabariigi päevilt. Tegelaseks on paemurrus töötava veovoormehe Mellise perekond (isa, ema ja viis last), paemurru ettevõtja Reetsi perekond (vanemad ja kaks tüdart), rida skautpoisse oma juhtidega ja mõned episoodilised tegelased (rotipüüdja jt.). Peategelaseks on veovoormehe keskmine laps — Olev Mellis. Teose kestel lastakse ta raskeis majanduslikes ja hädaohtlikes moraalseis tingimuses 4-aastasest poisikesest võrsuda täiskasvanu-eale lähenevaks noormeheks, kes, suutnud võita kõik hukutavad noorusaastate ohud, pääseb jõukasse Reetside perekonda ja saab oma lapsepõlve sõbratari Silvia Reetsi elukaaslaseks, kusjuures kogu

aja tiivustavad Olevit ta õilsais taotlusis skautluse kõrged ideed oma juhtlausega: alati valmis!

Teose sündmustik on õige seiklusrikas, kirev ja julgelt efektne. Noorsooromaani, eriti poisteromaani soovitaksegi üldiselt säärasena näha, mille vastu ka nende ridade kirjutaja ei vaidle. On aga päevselge, et kõik sõltub sellest, kuidas teoses üht-teist serveeritakse. Ja see kuidas saabki saatuslikuks kõne all olevale teesele, millel on liiga palju puudusi, eriti noorsooromaani seisukohalt vaadates.

Kõigepealt ei saa rahule jääda sündmustiku rakendusega. Üksik- osade põhjuslik siduvus on kas liiga nõrk või seda ei olegi. Kuidagi ei saa tagasi tõrjuda muljet, et sündmustik vaheldub vaid autori tujude järgi. Usutavamad ja loogiliselt põhjendatuimad on vahest Olevi kannatused skautluse põhimõtete vastu eksimise pärast. Tegelikult aga eksib Olev ebaloomulikult tihti nende põhimõtete vastu, mida sellest ideelisest poist ei taha uskuda. Ajalise perspektiiviga on autor aruandmatult talitanud. Teos peab mahtuma ajaliselt ulatuselt Eesti Vabariigi olemasolu aastaisse. Neisse ei saa teda aga algusest lõpuni kuidagi paigutada, eriti kui arvestada, et sündmustik võib alata kõige varem 1923., 1924. või 1925. a., sest teose algul on juba hästi korraldatud vaeste ning abitute hoolekanne, funktsioneerivad kurikalduvuslike laste kasvatusasutised, Tallinna on ehitatud luksusvillasid, püstitatakse „pilvelõhkujaid“ jne. Olev peaks seega lõpetama algkooli 1933.—1935. a. Teose lõpul on ta ikkagi alaealine, nagu teda on kujutatudki. Aga ometi vihjatakse enne teose lõpupunkti panemist ta abielu kujunemisele, sest ega ema muidu saa „vanaemaks“. Vastuväitena võidakse ette tuua, et teose lõpposa kandub tulevikku, aga see tundub kurioossena, arvestades teose olevikulist ülesehitust. Faktide esitamine on samuti sageli kontrollimatu. On näiteks uskumatu, et Mellise ema, abielludes juba 20—22-aastaselt, oleks suutnud „majateenijana ja sadamatöölisena“ koguda nii palju raha, et sellega võidi ehitada omaette elamu ja kõrvalhoone, pealegi kui raha väärts sõjaajal ja revolutsiooniaastail polnud kuigi kindel. Samuti on ebausutav, et ehitatud hooned 8—10 aastaga suutsid muutuda nii armetuks, nagu teose alguses on kirjeldatud. Niisuguseid näiteid võib tuua terve rea.

Teoses esineb tooreid stseene, nagu: lapsepoomine (ühes pildiga), emapeksmine (ühes pildiga), süd ametu ümberkäimine hobusega, vastastikune valimatu sõimlemine, piinad rotipüüdjä majas, saladuste julm välja-pressimine (pildiga), revolvriga tulistamine (jälle pildiga), mis on jube- dad ning sobimatud noorsooromaanile.

Lugejat haavab päris valusasti tegelaste mitte millegagi põhjenda- tav psühholoogiline ilmestamine. Autor teeb põhjendamatult Mellise perekonna kaks last parandamatuiks kaabakaiks, kolm last aga samas mil- jões rikkumatuiks ingliteks. Atavistlikke mõjureid pole ka demonstree- ritud. Niisama peab üks Reetsi lastest olema hea, teine halb. Siin vähe- malt on tegemist põhjendusega, et üks laps on emase ja teine isasse. Reets ise ongi kujutatud süd ametu türaninna, proua Reets seevastu humaansuse, helduse ja õilsuse eeskujuna. Ometi lastakse Reetsi põhi- loomulisi omadusi mõnikord järsku lühilaulseliste ütlustega murduda (näit. lk. 21, 413). Kuigi tõenäoline pole ka isa Mellise uuele elupöördele truuks jäämine. Olev ja Silvia on nelja-aastaselt juba nii targad, kõigest aru saajad ja humaansed, et otse imesta. Ometi on Olevi iseloomus hil- jem rida vastuoksusi ja ta toiminguis hulk abituid naiivsusi. Ainuke sümpaatne, sirgejooneline ja stabiilne, kõige rohkem imponeeriv ja usu- tavgi kuju on skautide pealik Elmar Saar.

Kuigi selgeilmeline pole ka teose probleem. Mida siin õieti tahe- takse vaadelda ja lahendada? Kas seda, kuidas juba sündides läbi-läbi kuldne poiss võitleb juhuslikult ette sattuvate halbade kaaskodanikkudega

(kord ühe, kord teise, kord kolmandaga), et vabaks saada oma vooruste maksmapanemiseks ja segamatult õilsat elu elada? Kui nii, siis olgu tähendatud, et peategelane oma jõuga nii väga palju korda ei saadagi, vaid tal on kriitilisemal momentidel ikka käepärast truid abistajad. Palju on rajatud ka juhustele. Seejuures ei näe me Olevi kord-korralist arenemist. Ja mis arenemist ongi vaja, kui ta juba maast-madalast on see, kelleks peab saama! Või on teosega tahetud alla kriipsutada skaudiliikumise suurt tähtsust noorte kasvatamise mõttes? Kuid skaudiliikumise kujutamine on teoses vaid episoodiline. Pole võimatu, et autoril oli peas ka mõni muu probleem, kuid seda on teosest raske välja lugeda.

Kompositsioon lonkab. Mitteolulise tähtsusega asjad venitatakse vahel küllalt pikaks, rööbiti on aga põhjendust nõudvad muutused märgitud ainult mõne rea või lausega. Niisamasugune lugu on peatükkidega: ühed on suhteliselt liiga pikad, teised imelühikesed (üks lehekülj). Lõpp on andestamatult konspektiivne, mistõttu ka lõppplahendus jääb tumedaks. Gradatsioonist ei saa olla juttugi, kuna teos koosneb peamiselt juhuslikest, etteaimamatuid episoodidest. Haripunkt on niivõrd lõppu nihutatud, et see sobib küll novellile, mitte aga 416-leheküljelisele romaanile. Järelikult on ka konklusioon ainult 1½-leheküljeline. Peategelasel pole kindlat vastasrinnet. Kontrastsusi on, kuid need on vanamoelise sentimentalistliku retsepti järgi loodud.

Stiililt on teos proosaline ja protokolliline. Argoo lokkab — mitte ükski poiste-skautide, vaid ka autori endagi suus. Skauudid ei tohi oma väljendustelt olla mitte tänava- ega kraadepoisid, vaid ikka mõne vaksa võrra kõrgemal. Kui võitleme noorsugu kasvatades labaste väljenduste vastu, siis ei tohi ka noorsoolektüür neid üliohtralt noorele lugejale ette anda.

Kokku võttes peab ütlema, et noorsooromaani elemente selles teoses on, kuid kunstipäraseks noorsooromaaniks pole suudetud teda kujundada.

Kustas Raud.

Lajos Zilahy: **Kaks vangi.** I—III osa. Ungari keelest tõlkinud Felix Oinas. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1936—1938. 208+189+225 lk. Hind 2 kr. 75 s. + 2 kr. 50 s. + 3 kr.

Nagu osutab B. Linde poolt koostatud bibliograafiline ülevaade „Ungari kirjandus eestikeelseis tõlkeis“ (teoses „Ungari“, ilm. a. 1936, lk. 96 jj.), on ungari kirjandust, nimelt proosat, eesti keelde tõlgitud võrdlemisi rohkesti. Ungari moodne proosa tohiks eesti lugejaile juba võrdlemisi hästi tuntud olla, ning jääb ainult soovida, et edaspidi rohkem tähelepanu pöörataks Eestis seni vähem tuntud esindavamate ungari kirjanike tööde tõlkimisele.

F. Oinas on võtnud endale tõlgitavaks L. Zilahy „Kaks vangi“ (algupärandid kaks köidet). Seda teost on eesti publikule juba hinnanud lekt. J. Fazekas, märkides: „Tema (s. o. Zilahy) romaaniloomingu tippu märgitseb pärast sõda ilmunud suurromaan „Két fogoly“, 1926... , mille peen psühholoogiline analüüs on paelunud kõikjal lugeva publiku huvi“ (Looming 1938, lk. 231). Romaani peateemaks on sõja läbi katkenud ja uued tekkinud armuühendused, kusjuures romaanis kirjeldatud elamuste skaala on väga lai, ulatudes pikantsustest kuni traagikani. Ka (küll veidi looritud) *happy end*'i eest on hoolitsetud. Sedaviisi osutab romaan ühtlasi lugejaskonna hingeelu meisterlikku käsitlemist. F. Oina tõlge on ladus ning hea. Seda muljet ei suuda varjutada ka järgnevad pisimärkmed, mis on tehtud tõlke mõningate peatükkide võrdlemisel algupärandidiga. (Tarbe korral tähistatakse algupärandit alamaal tähega A, — tõlget T-tähega; harvendused on nende ridade kirjutajalt.)

Sissejuhatusena tõlele antakse umbes 2-leheküljeline veidi reklaamimaiguline ülevaade teose autorist ja tema loomingust. Veidi pikemast iseloomustusest vist oleks olnud rohkem kasu. Ms. esineb selles lühikeses sissejuhatuses ka paar hugarismi: „Tema isa oli reformeeritud papp“ (s. o. kalvini usu vaimulik) ja „Valmistus juristik ja muretses (s. o. omandas) dr. jur. kraadi“, mõlemad lk. 5. Üldiselt ometi ei näi ungaripärasusi palju esinevat. (Vrd. veel näit. II 68 „Võib-olla läbi Romaania“ — pro Rumeenia.)

Huvitav on nentida Oinal teatud suurendamiskalduvust. Näit. on A I 133 viieteistkümnest tassist mustast kohvist T I 129 saanud kakskümmend viis; T II 10 mainitakse „vaevalt üheksasaja meetri kaugusel asuvaid vene kaitsekraave“, kuna A II 11 on juttu koguni kaheksast sajast; T III 21 kõneldakse „kindral Štollist“, — A II 205 on kõnealune vägilane alles koloneli aukraadis; A II 141, 267, 273 *stabskapitány* on T II 139 veel staabikapten, kuid T III 85 ja 91 ta on pandud staabiülemaks.

Zilahy ebatäpset vene sõnade transkriptsiooni on tõlkija kohati püüdnud parandada, nähtavasti mitte alati õnnestunult. T II 132 loeme „Štaritšellode, vanaasukate kvartaali“. Siin on sõnaseemine tülliigne, vrd. A II 134 *starisellók* ja vn. *starožil*. A II 101 jne. *Nyavaly Szálloda* muudab tõlkija T II 100 jne. „Noovaja Hotelli“. See parandus aga ei tundu veenev, sest Bartha pani ungari ohvitseride-sõjavangide asulale niisuguse nime sellepärast, „et see venepäraselt kõlaks“, vaevalt seepärast, et nime esimene pool puht-venekeelne oleks. Vrd. ka tema väljendust „Noovaja Hotelli“ saabumisel: *Oh, a nyavalya süillyessze el* (A II 98). Võib-olla oleks Zilahy „Noovajat“ mõeldes ka veidi teist transkriptsiooni tarvitanud, vrd. Keruwimská ja A II 189 ja 204. — Siinkohal märgitagu veel, et tõlkija poolt T II 101 tarvitatud „linna urjadnik“ asemel oluaks küll õigem „kardavoi“, kui siin üldse mingit veneaegset nimetust tarvitada.

Edasi esineb mõningaid vabadusi, mille mõttest jagu ei saa. T I 10 loeme: „Ta tõsised, vahulikud silmad“, kuna A I 10 on juttu sammuudest. T I 107 on „Ta võttis Mieta õlad“, — A I 110 kõneldakse lõuast. Võib-olla ei olnud need sõnad käsikirjas küllalt selgesti kirjutatud. — Muid vabadusi: T III 22 kärbeslik nõtkus, A II 206 liblikalik. Seda võiks arvata vähendustentsiks, mis eelmainitud suurenduskalduvusi tasakaalustaks. Selle kohta veel üks näide (T III 52): „et need on juba närvihaiguse sümptoomid“. A II 236 ometi tahab olla juttu vaimuhaigusest. Komistus näib olevat T III 24 „läks ta... jälle“ pro „läks ometi“ (vrd. A II 208). Vist liiga kiiresti on tõlgitud lause, kus esinevad „näojooned, mis olid pisut nurgelised, nagu külmast näpistatud aedvili“, T III 22, vrd. A II 206. T I 186 tunnukse tõlkija unustanud, et Miett juba mehel on, ning ta kirjeldab „tüdruku... kehaga nurgiti seisvat küünarpääd“.

Meil tundmata või vähe tuntud esemete nimede küsimuse on tõlkija enamasti osavasti lahendanud. Ms. tuleks *tárogató*, mis F. Oina järgi tähendaks flööti, moodsat rekonstruktsiooni käsitada kõige lähemalt klarneti- (resp. oboe-) tüüpi instrumendiks. (Vt. Révai suurt leksik., XVIII k., lk. 4 jj.).

Vist ei oleks olnud ülearune alla kriipsutada, et ungari keeles on rõhk esimesel silbil ka siis, kui järgsilpides esineb pikki vokaale.

Puht-trükivigu ei ole palju silma puutunud, vrd. ainult I 30 randele pro randmele, I 97 Elmeer pro Elemeer, I 193 otse-paadi pro otse paadi, II 39 plüüskaabut pro plüüs-, II 55 madalalennuga pro madala l. Keeleliselt veidi omapärane on II 140 (niipalju) portselantaldrikke (pro -taldrikuid).

A. Raun.

Ja an Kärner: *Lehed tuulde II. Esseid ja artikleid 1925—1937.* Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1937. 460 lk. Hind 5 kr. 50 s.

Käesolev raamat sisaldab kolme eri laadi kirjutisi: kirjanduse aastaülevaateid, esseid üksikute autorite kogutoodangu kohta ja arutlusi kirjandusliku mõtte liikumisest meil iseseisvuse algusest kuni tänapäevani. Niisugused on need kirjutised sisuliselt.

Autori suhtumises käsitletavasse ainesse ilmneb nende kirjutiste puhul kaks erinevat hoiangut: nõnda öelda objektiivsust taotlev kohtumõistjalik toon ja autori subjektiivsed mõtteavaldused kirjanduslike maailmavaadete ning suundade puhul. Need kaks erinevat suhtumisviisi või vaatenurka ei olene ka kuigi järjekindlalt kirjutiste ülalmainitud sisulisest laadist.

Raamatu eessõnas autor mainib, et ta ei pretendeerigi objektiivsusele ega teaduslikule põhjalikkusele, vaid et tema püüdeks on avaldada oma vaateid ning tõekspidamisi ja panna mõtteid liikuma meie kirjandusprobleemide ümber. See on sümpaatne autorist, sest on tõi, et iga kriitika on ikkagi subjektiivne. Nõnda imponeerib ka Kärner käesolevas raamatus kõige enam seal, kus ta ei taotlegi olla objektiivne.

Meie kirjanduse aastaülevaadete puhul on saanud kombeks anda aastatoodangu kohta hindav kriitika, et võimaldada publikul orienteeruda kirjanduse valikul. Sama hindav põhitoon valitseb siis ka paratamatult käesolevasse raamatusse paigutatud aastaülevaadetes, kuna teoste kavakindlam analüüs selle kõrval tõuseb vaevalt võrdselt esile. Sellest ongi tingitud, et need aastaülevaadet nüüd tagantjärele uuesti lugedes pakuvad veel üksnes lähtematerjali kirjanduseuurijale, kes tahab neid teoseid põhjalikumalt analüüsida. Tolleaegne antud väärtusehinnang aga on juba mõneski suhtes iganenud ja revideeritud. Hinnangu subjektiivsus, mis mõnikord ulatub kuni erapoolikuseni, ilmneb peamiselt nooremate kirjanikkude teoste puhul. Kuid meeldiv on seejuures, et autor oma toleaeagsed seisukohad nüüdki sõnatruult avaldab muutmatult. Nõnda ütleb ta 1924. a. luule ülevaates: „Adamsi esikkogu *Suudlus lumme* ei saa ma arusaadavail põhjusil võtta vaatluse alla, nii kahju kui sest ongi, tähele pannes, et autor raamatule kirjutatud saatesõnas enda ristib „tõsiseks luuletajaks.“ — See on kirjandusajalooline dokument nii arvustajast kui ka arvustatavast!

Aastaülevaadet, käsitledes järjestikku nelja aastakäiku, 1924—1927, võimaldavad kokku saada kaunis ümmarguse ülevaate toleaeagsest loominguajast meie mõnedel kirjanikkudel, kes olid siis parajasti kõige produktiivsemad, nagu Kivikas, Gailit, Roht, Vallak, Metsanurk, Barbarus, ja osaliselt ka mõningate teiste kohta.

Ka esseedes üksikute autorite kohta valitseb osalt sama hinnangut anda taotlev toon. Kõige enam tuleb see ilmsiks ülevaates Jakob Mändmetsa elust ja loomingust. Nõnda osutub see essee küll väärtuslikuks materjalikoguks Mändmetsa kohta, sest Kärner on sel puhul tõesti läbi vaadanud terve hulga kõikjale laiali pillatud andmeid ja tooteid. Kuid analüüsiks pole selles essees kuigi palju süvenetud, kuigi oma elutöö lõpetanud Mändmetsa puhul oleks see olnud mitmeti sobivam kui mõne alles elava kirjaniku puhul.

Tänapäev oleks juba huvitav kas või tõmmata paralleeljooni Mändmetsa ja nooremate Saaremaalt pärit kirjanikkude suhtes. Neid leiduks vist mõningaidki, sest sellele osutab seik, et A. Mälgu „Öitsev meri“, mis mõnedelegi paistis kõmulise uudsusena meie kirjanduses, käsitleb sama randlase sisemaa eluks sobimatuse probleemi, mida Mändmets on kujutanud juba oma novellis „Meri ja armastus“ — ning koguni samalaadseis armastusvahekorrale rajatud situatsioonides.

Põhjalikumaks analüüsiks süveneb Kärner juba Hugo Raudsepa puhul, ülevaates, mis on pühendatud tema 50. sünnipäevaks. Kärner, omades ligemat isiklikku tutvust ja maailmavaatelist sugulust Raudsepa, on viimase loomingu analüüsis eriti edukas olnud. Raudsepa kirjanikuisikusse ja tema mõningaisse teoseisse (näit. „Kohtumõistja Simson“) oleks ehk vaevalt keegi suutnud sügavamale vaadata kui Kärner. Kuigi selleski kirjutises leidub subjektiivseid seisukohti, millele võidakse vastu vaielda, pole siin ometi märgata vähimatki erapoolikust ei sõpruse ega vastupidises suunas. See on sümpaatsemad ning sisukamaid kirjutisi terves raamatus.

Küll ühesuunaline ja seega teatud määral ka subjektiivsem, kuid ühtlasi ka veelgi sügavale-tungivam on Kärner artiklis, milles vaatleb Gustav Suitsu ühiskondlik-poliitiliselt vaateveerult. Vabadust, tõde ja ilu otsiv Suits, kes propageerib ikka kaugemale kasvamist kultuurseesse ülemaailmsusse ja järjest intiiimsemat süvenemist enda isikusse omapäraselt arendatava individualismi tähe all, taandub pettunult ning kibestunult „Tuulemaale ja värisevate haabade alla“, sest „ajalugu ei paindu mitte aatemõõgaga heitlejate käe alla“. Niisugune on artikli sisu kokkuvõtlik mõte, mis iseloomustab Suitsu kui individualisti, kes ei paindu rahva järgi, vaid tahab, et rahvas painduks tema järgi. Ja kui ta seda ei suuda saavutada, siis taandub, lausudes martin-lutherliku kangekaelsusega: „Siin seisab oma andumuste ja keeldumustega: niisuguseks on mind loonud loodus, aeg ja igavik!“ See on igatahes teravajooneline ning kaunis originaalne portree Gustav Suitsust.

Artiklite seeria meie kirjandusliku mõtte liikumisest iseseisvuse algusest kuni tänapäevani pakub algul samuti näilikut objektiivse-ilmelisi ülevaateid, sest neis toetutakse alata tsitaatidele, mis aga paratamatult on valitud autori subjektiivse vaatenurga järgi. Pealegi on need tsitaadid tihti peale väga erapoolikuist poleemikaist, fõljetonidest ja isegi pamflettidest — seega siis kirjutistest, mida väga raske on võtta kõnesolevate isikute iseloomustamiseks. Sellist laadi on kolm artiklit: „Kirjanduslikkude vaadete võitlus iseseisvuse algul“, „Kirjandusliku mõtte liikumisest iseseisvuse ajal“ ja „Generatsioonide võitlus kirjandusliku mõtte liikumisest“. Neist leiame sageli küll huvitavaid vihjeid toleageetsete sulesõdade iseloomustamiseks, aga ebasobivalt valitud vaatenurk ei tee nende lugemist kuigi meeldivaks.

Parima osa sellest seeriast moodustavad artiklid: „Mõtteid meie elulähedasest romaanist“, „Rahvuslusest kirjanduses ja rahvuskirjandusest“, „Tööeestlusest ja tööõõmu-kirjandusest“ ja „Maailma lahtimõistatamisest ja sünteetilisest vaimsusest“. Nagu juba pealkirjad näitavad, käsitleb autor neis artiklis põhimõttelisi kirjanduslikke probleeme, mis on tänapäev vägagi aktuaalsed. Siin ta paneb tõesti mõtteid liikuma ja näitab mõneski suunas valgust neile, kes kergeusklikult rühivad jooksma iga kõvemini karjutud hõike suunas. Need artiklid on väärt lugemiseks ja järelemõtlemiseks nii kirjanikele kui ka kirjanduslikule publikule.

Oleks soovida, et niisugustes kogudes artiklite esmakordse ilmumise aja märkimise kõrval oleks näidatud ka, missuguseis ajakirjades või -lehtedes nad varem on avaldatud.

A. Suik.

Üksiknumbri hind 50 s.